

Luis Vaz de Camões (c. 1524-1580),
skepper van die Adamastor-mite.

Uit: *Os Lusíadas de Luiz de Camões I*
(Londen, 1878).

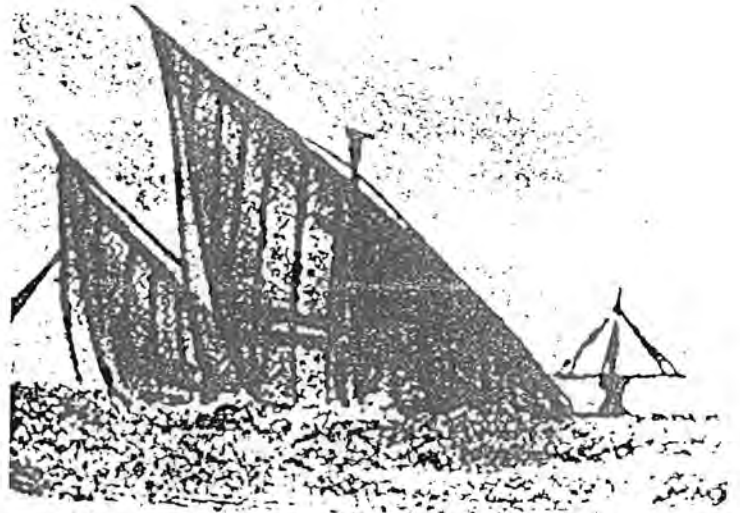
Die verskyning van Adamastor aan Vasco
da Gama en sy bemanning. 'n Voorstelling uit 1880
deur Emilio Biel.

Uit: A. Figueiredo, *Bartolomeu Dias,
1488-1900* (Lissabon, 1988), p. 10.

Die swart mond en vergeelde tande van Adamastor. 'n Voorstelling deur die Portugese kunstenaar Lima de Freitas.

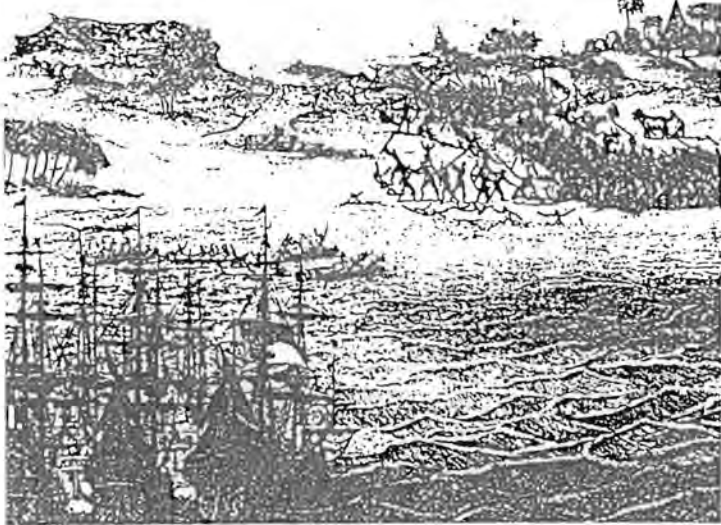
Uit: L.C. Taylor (red.), *Luis de Camões: epic and lyric* (Carcenet, 1990), p. 40.

« bertolameu dias I
perdido co' a trementa

'n Tydgenootlike voorstelling van die sinkende karveel waarop Bartolomeu Dias in 1500 sy lewe as lid van Cabral se ekspedisie na die Ooste verloor het.

Uit: *Lantern* 37(1), Januarie 1988, p. 29.

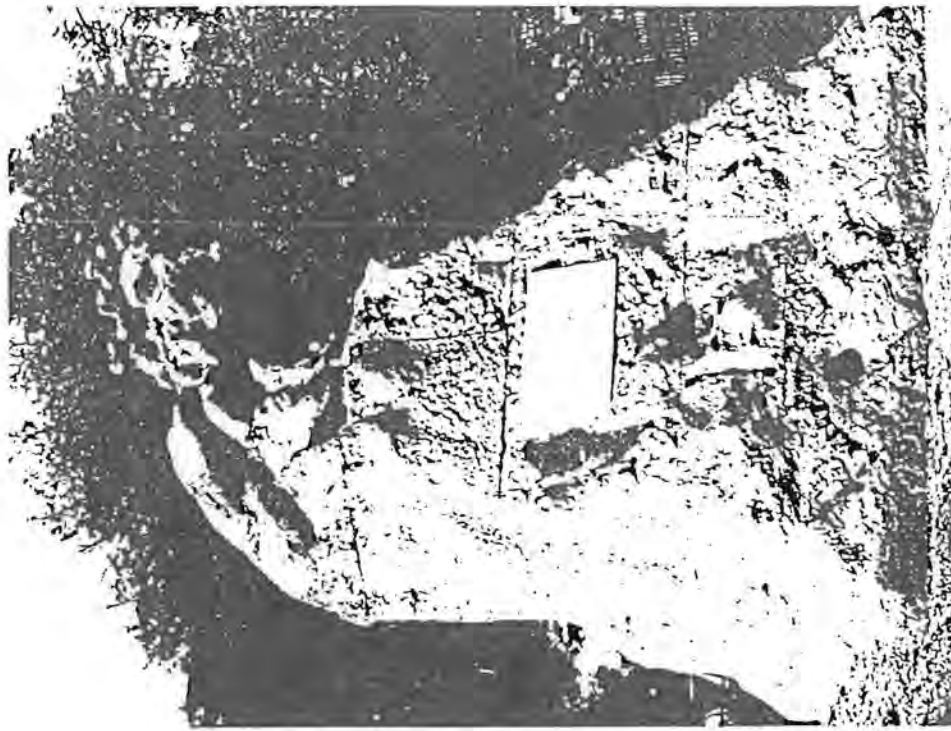
'n Voorstelling van die moord op Francisco d'Almeida en lede van sy geselskap op 1 Maart 1510 in die huidige Tafelbaai.

Uit: R. Raven-Hart, *Before Van Riebeeck* (Kaapstad, 1967), teenoor p. 21.

'n Voorstelling van die dood van Leonora de Sepúlveda en haar twee kinders.

Uit: J.C. Pereira (red.), *Dicionário ilustrado da história de Portugal II* (Estella, 1986), p. 221.

Adamastor deur die Portugese beeldhouer
Julio Vaz Júnior op die Miradouro de Santa Catarina,
Lissabon.
Foto: Estelle Maré, Pretoria (1992).

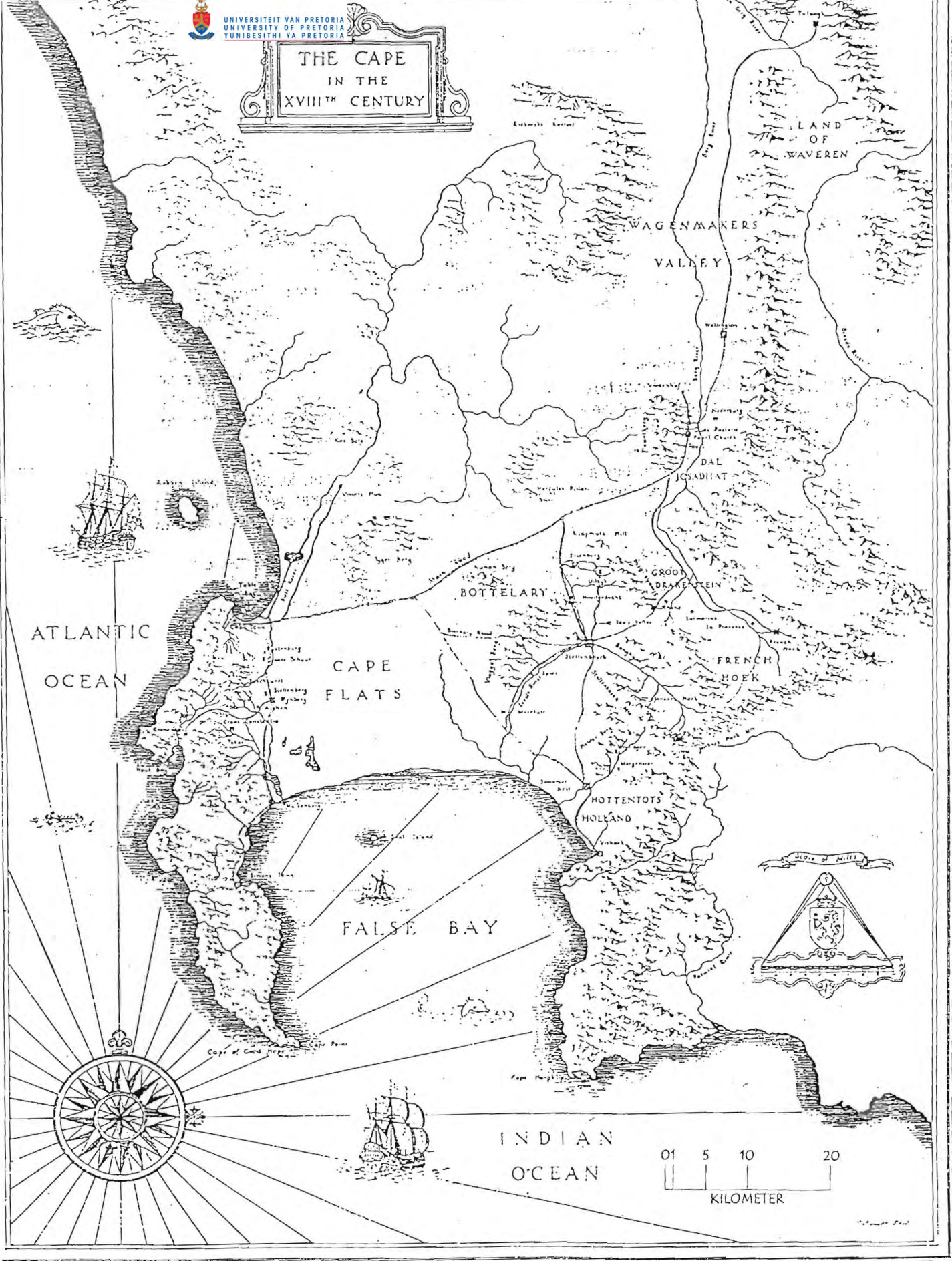
Vroeë kaart van suidelike Afrika wat die koninkryk van Monomotapa aandui en hoofsaaklik op gissings berus het. (SESA, 1970, vol. 7, p.517)

LE GRAND ROY MONOMOTAPAI
Le grand Roy Monomotapai est un Prince de l'Ethiopia... (The text continues with a detailed description of the king's reign, his subjects, and his kingdom's location, written in French.)

Sewentiende eeuse Franse portret van die Monomatapa volgens 'n beskrywing van de Barros (Mudenge, 1988, p. 6).

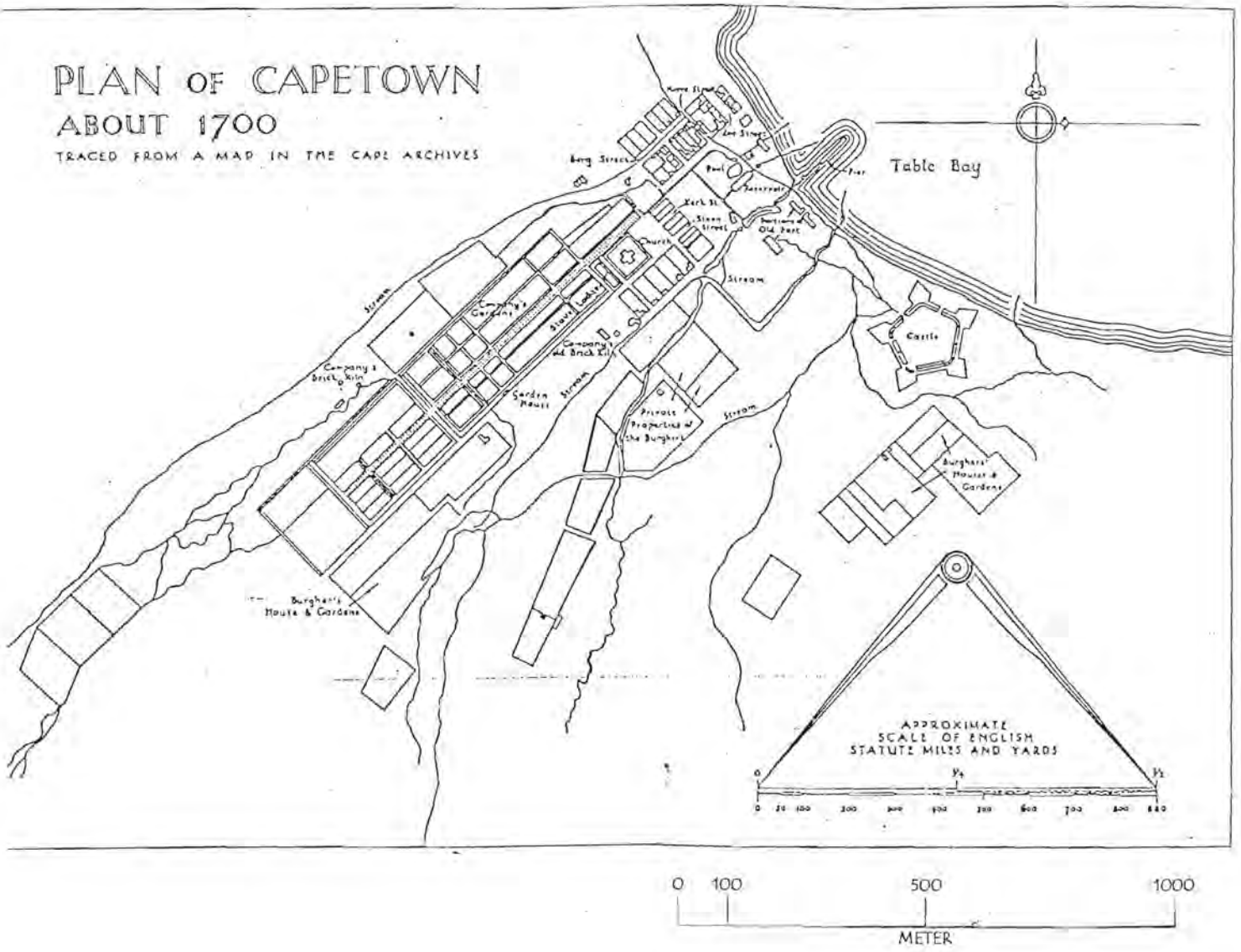
THE CAPE
IN THE
XVIIITH CENTURY

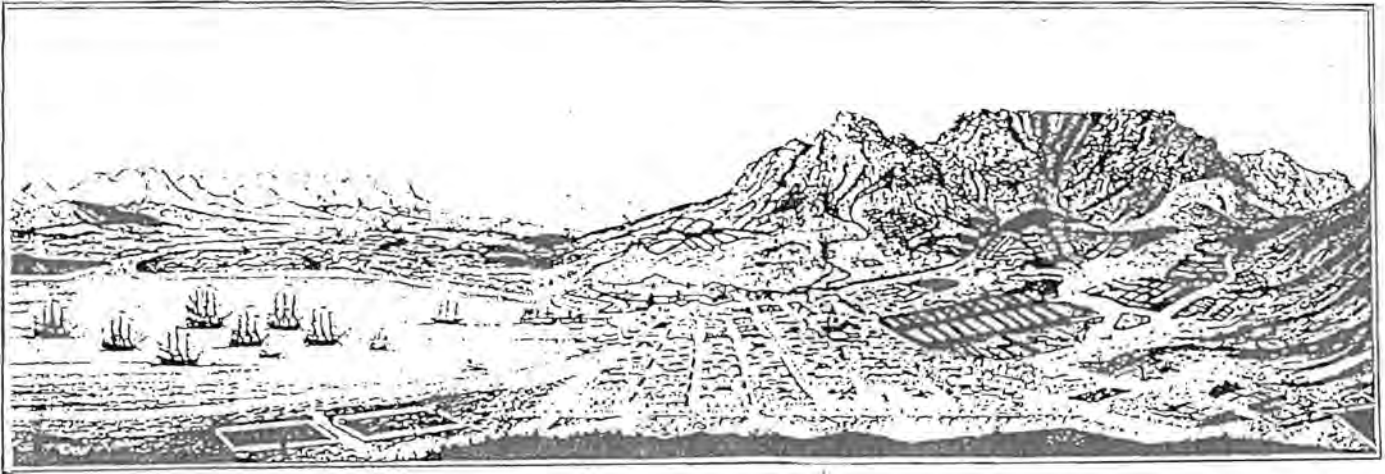
Kaart van die Kaap in die agtiende eeu (Pearse, 1933, p.1)

PLAN OF CAPE TOWN ABOUT 1700

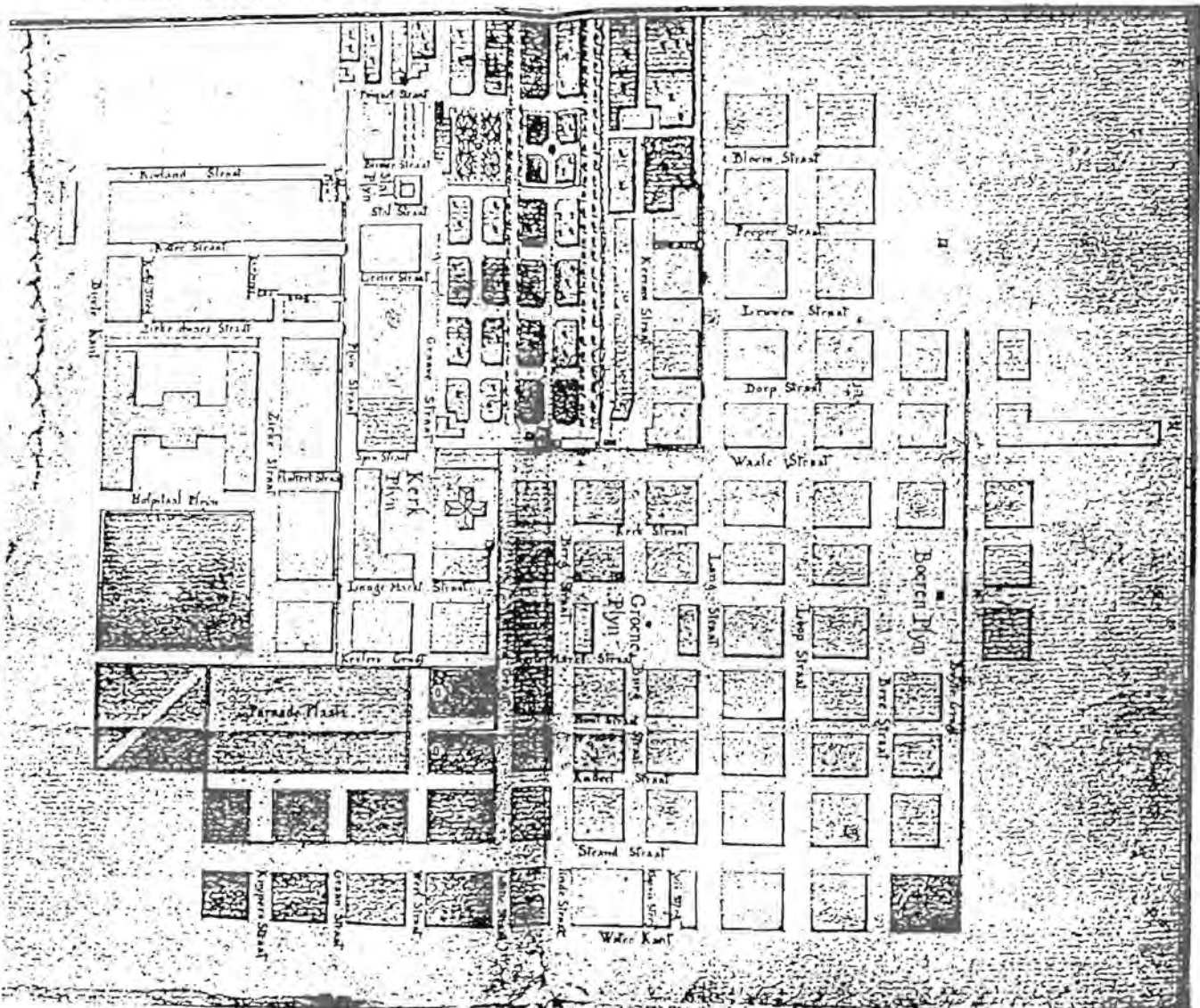
TRACED FROM A MAP IN THE CAPE ARCHIVES

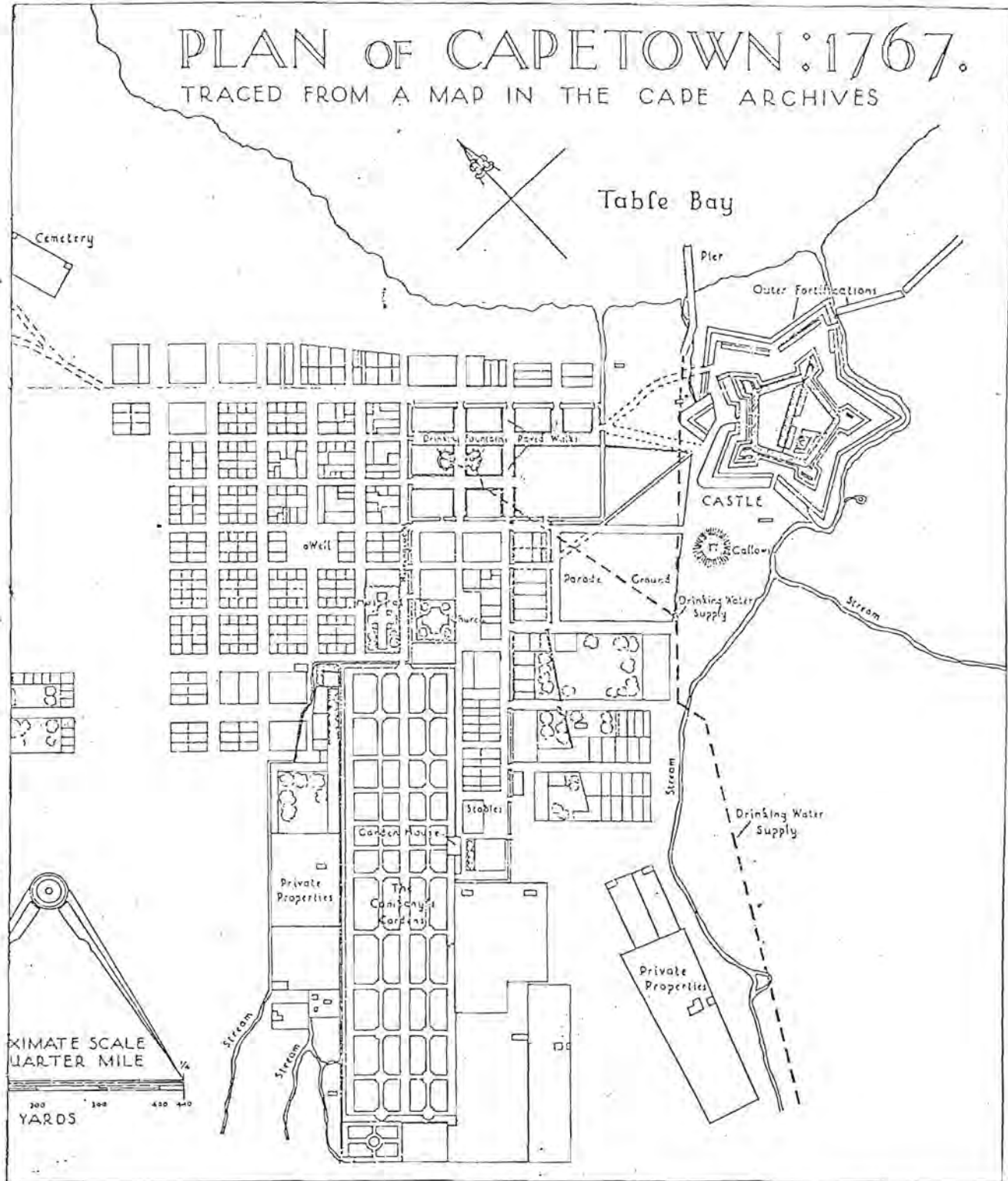
Kaart van Kaapstad rondom 1700 (Pearse, 1933, p.2)

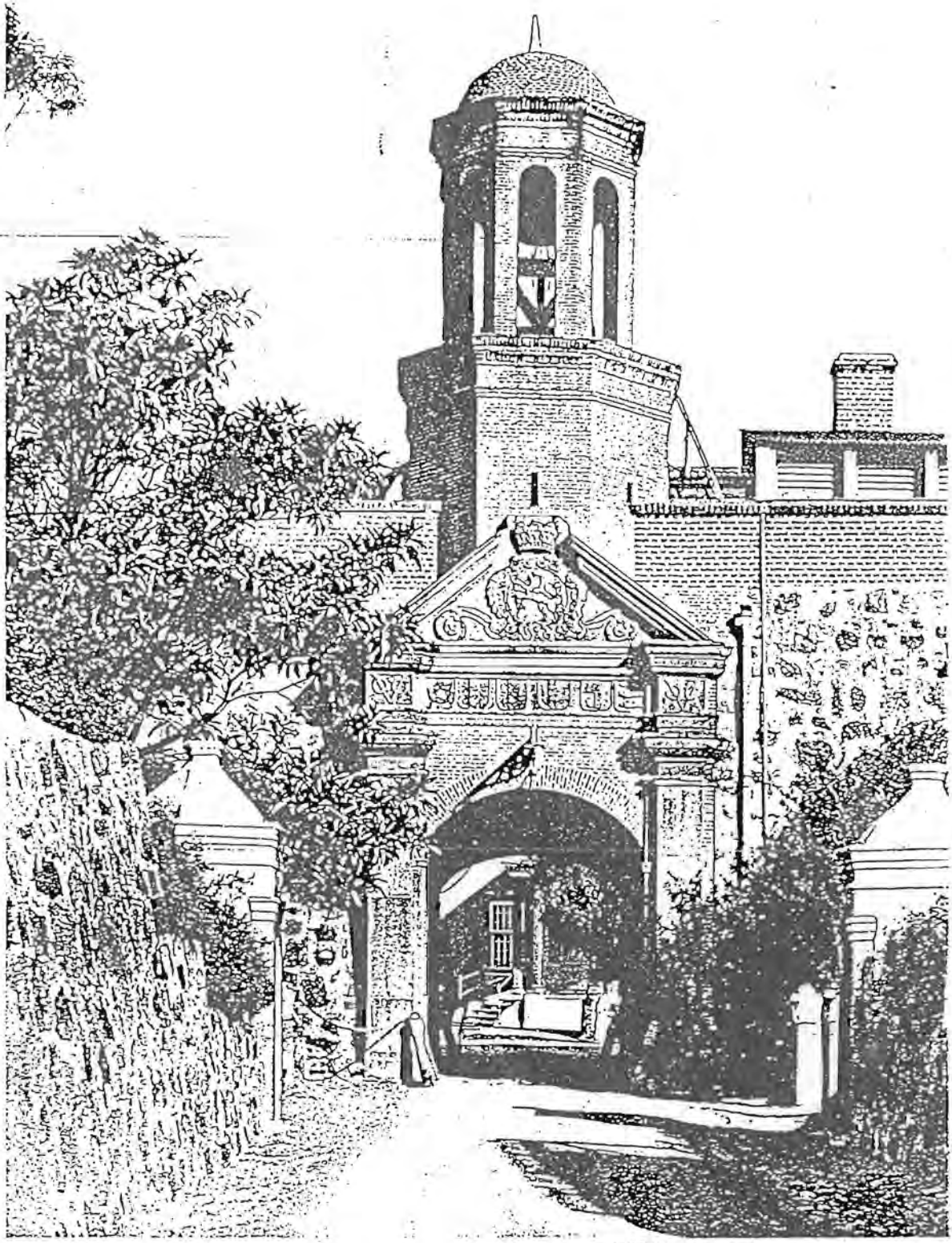
Kaapstad c. 1763 (Pearse, 1933, p.5)

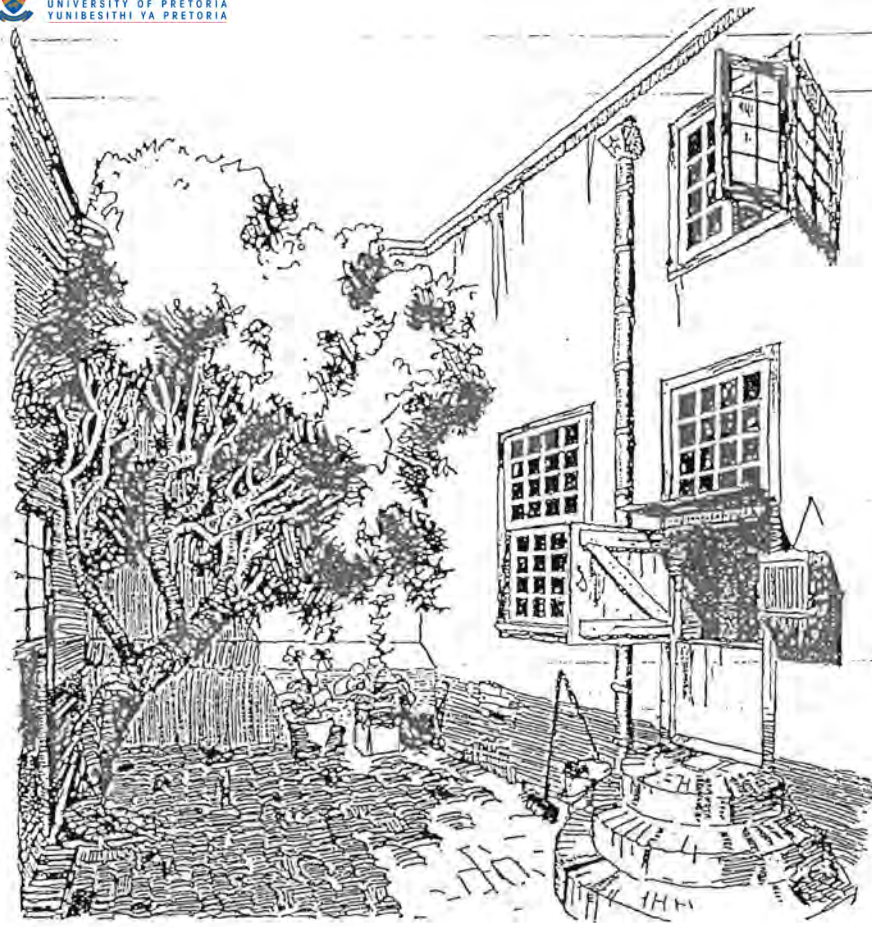
Plan van Kaapstad c. 1804 (Pearse, 1933, p.5)

Plan van Kaapstad: 1767 (Pearse, 1933, p.3)

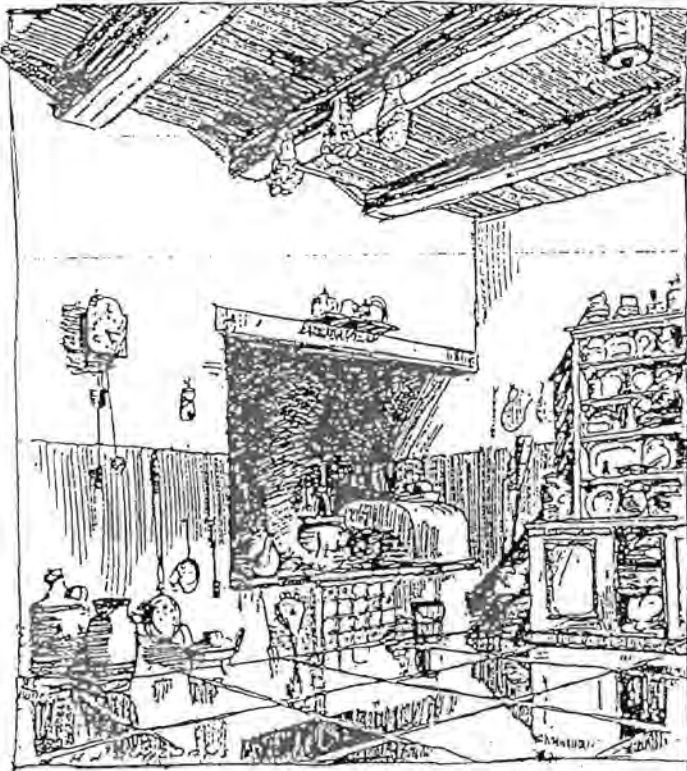

Ingang tot die Kasteel, Kaapstad (Pearse, 1933, p.i)

Drawn by H. H. McWilliams

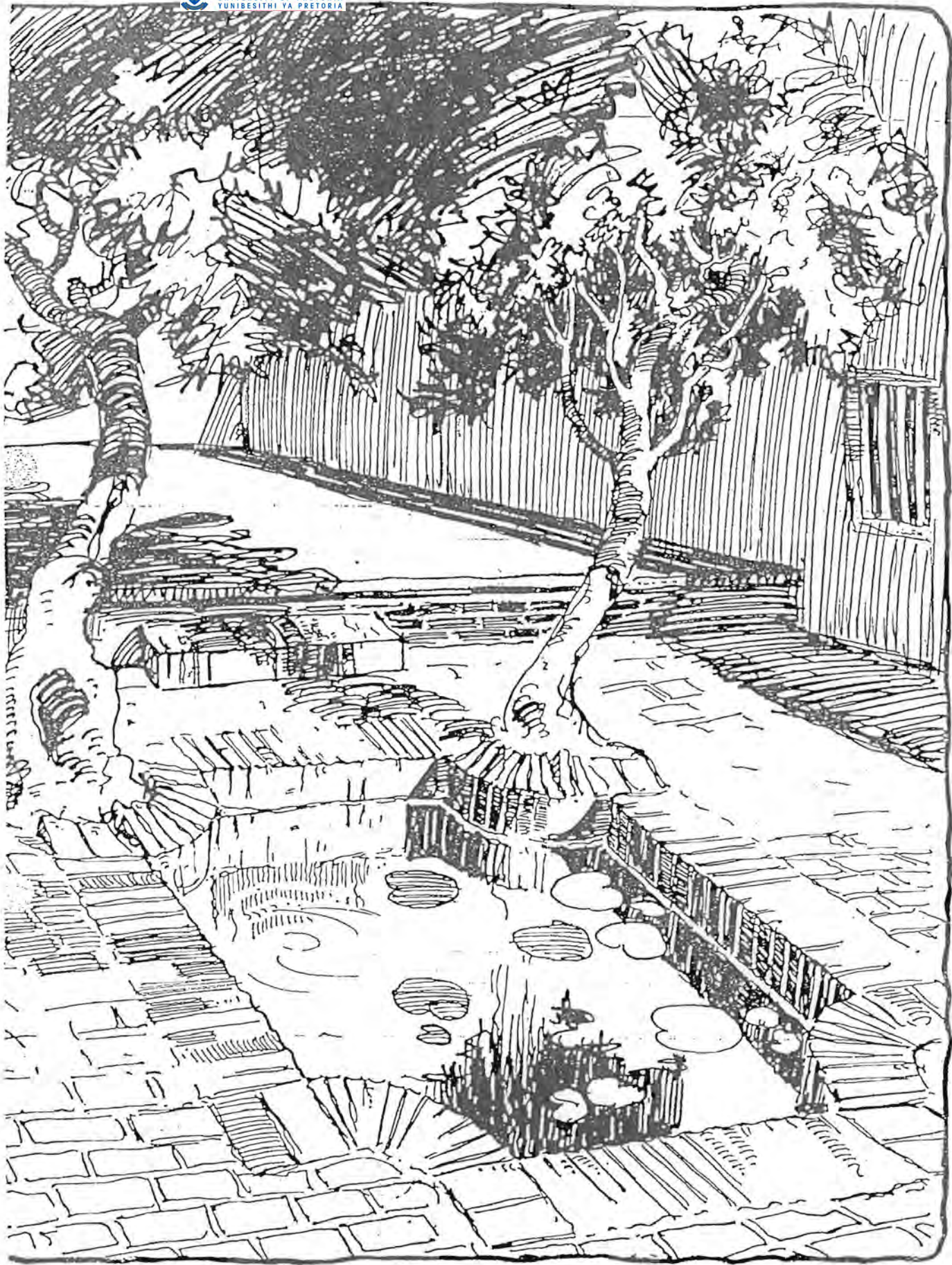
Binnehof van 'n dorps huis (Pearse, 1933, p.9)

Interieur van 'n kombuis van 'n dorps huis

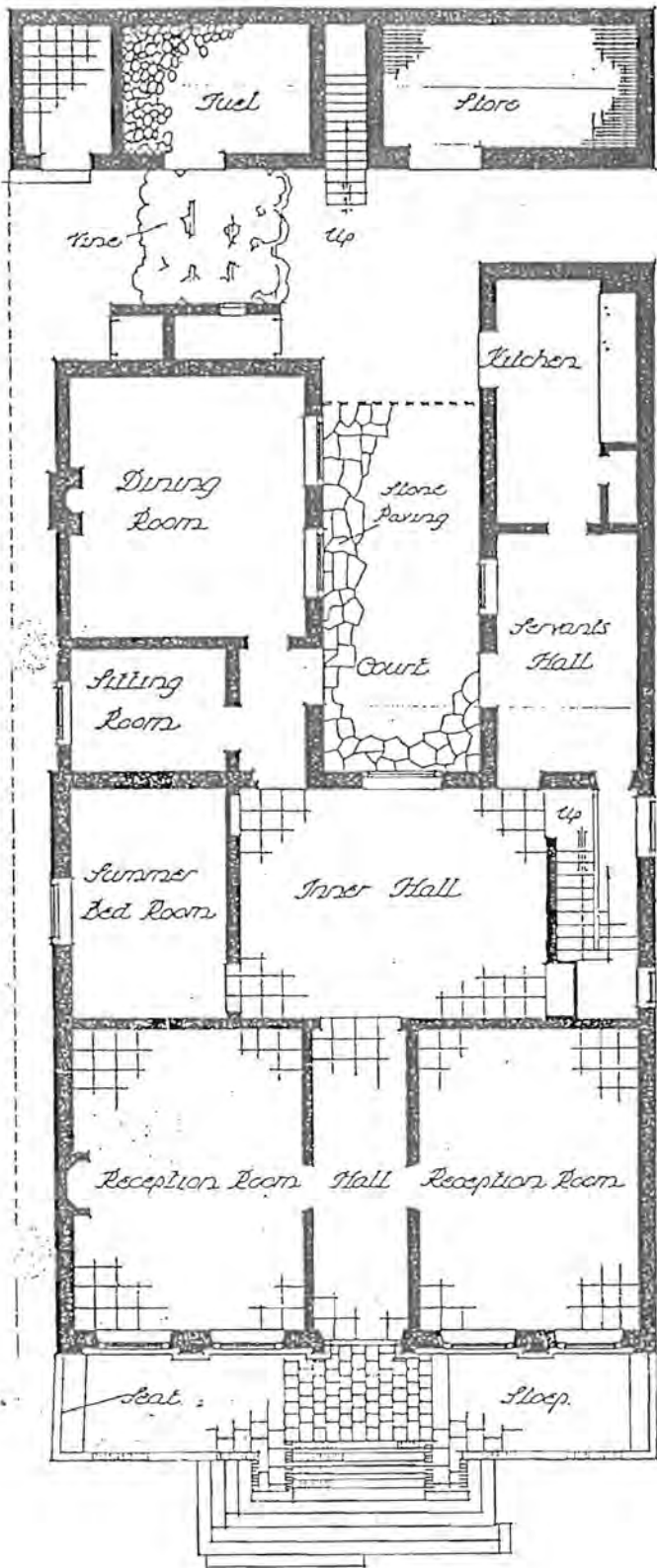

Ou Pomp, Kaapstad (Pearse, 1933, p.12)

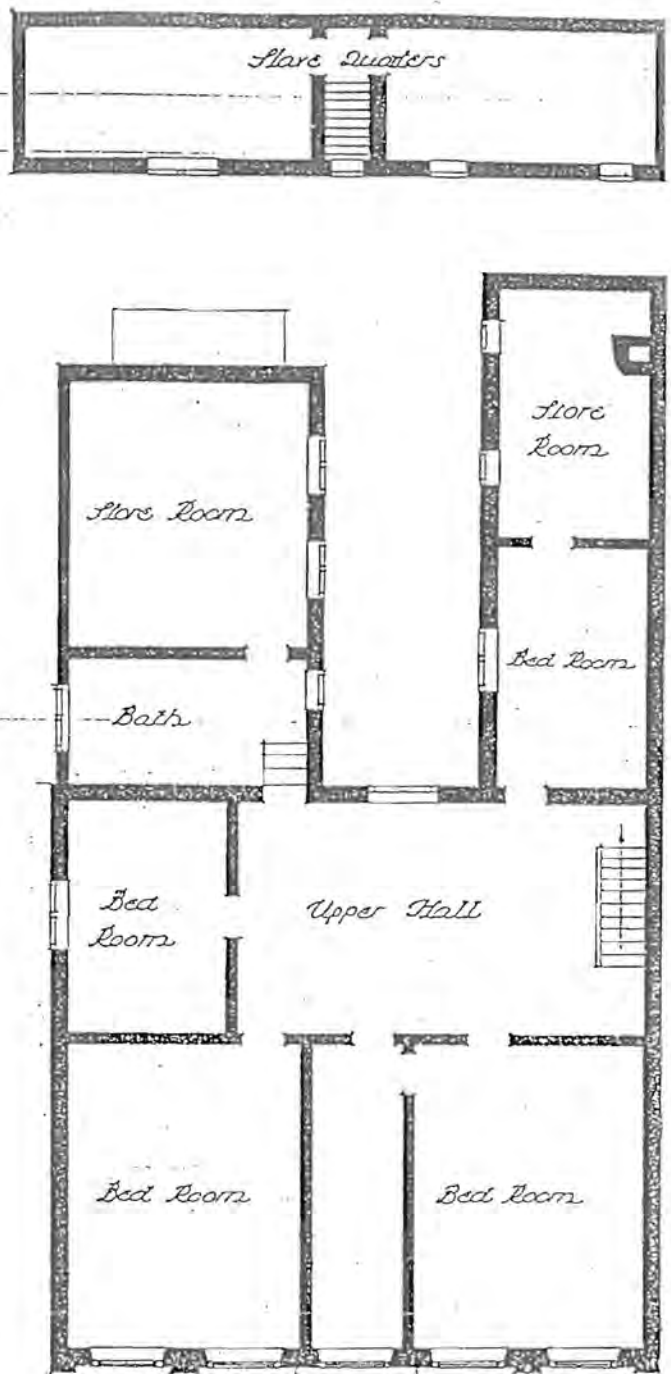

Drawn by H. H. McWilliams

Binnehof van 'n dorps huis met poel (Pearse, 1933, p.11)

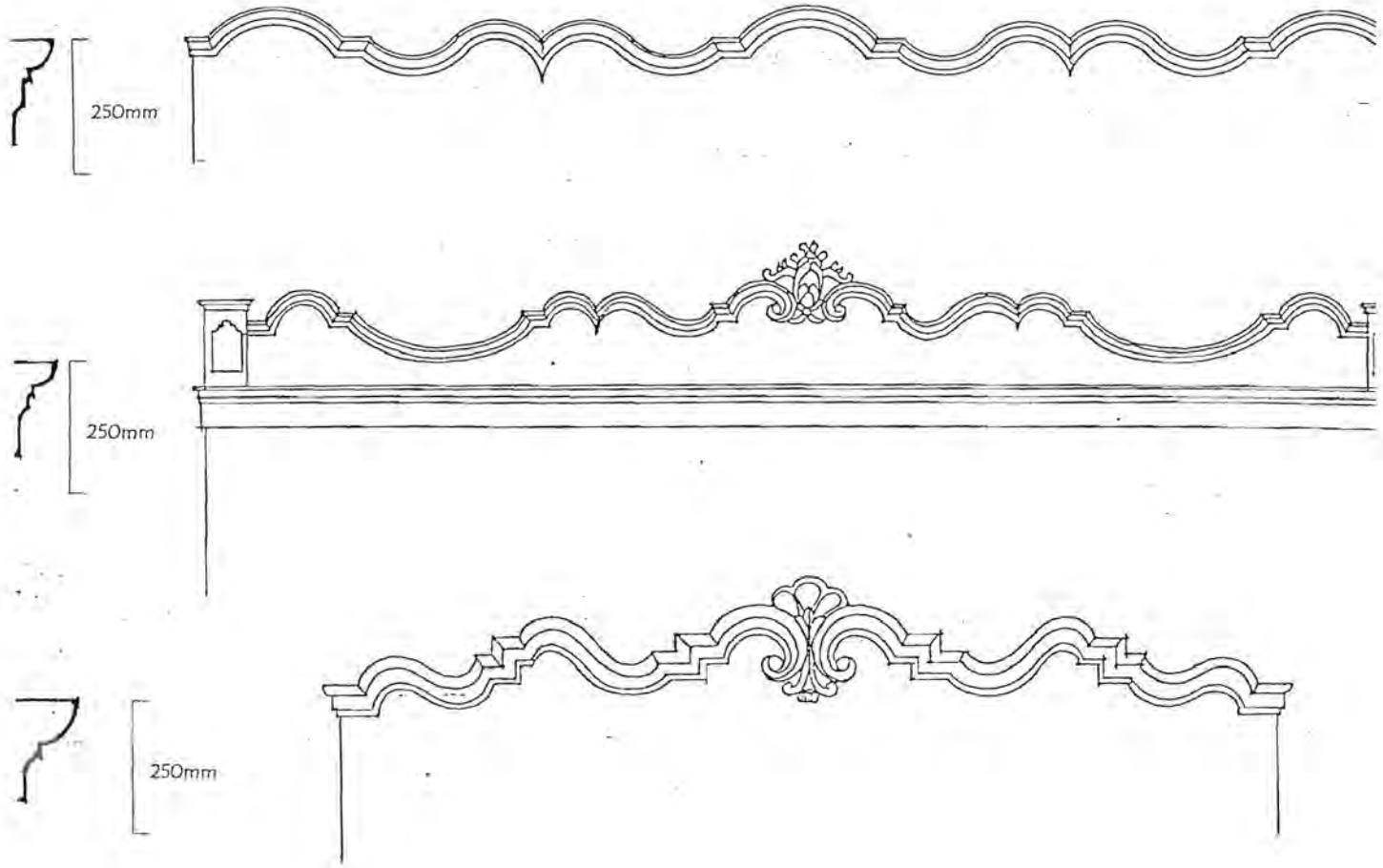

Grondvloerplan

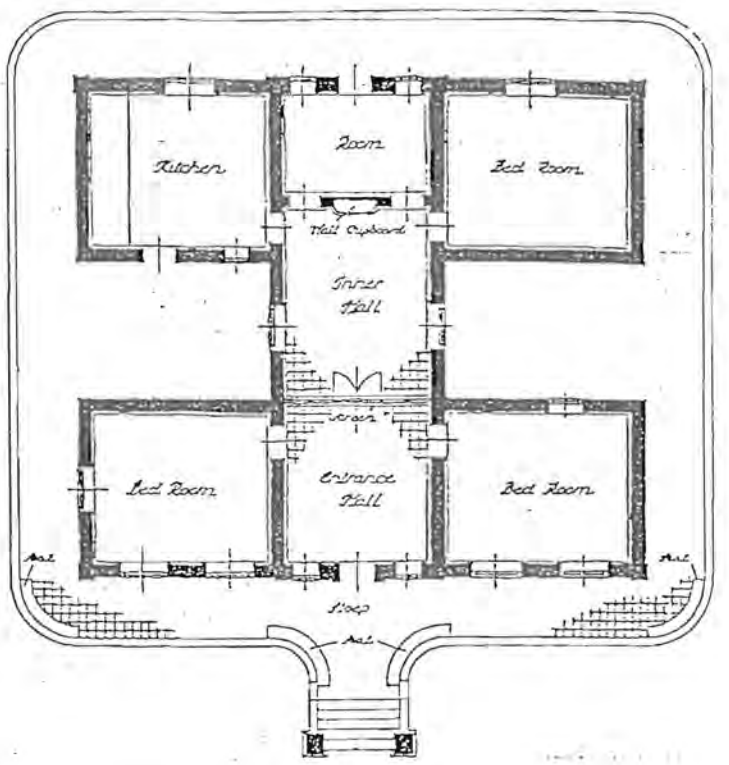
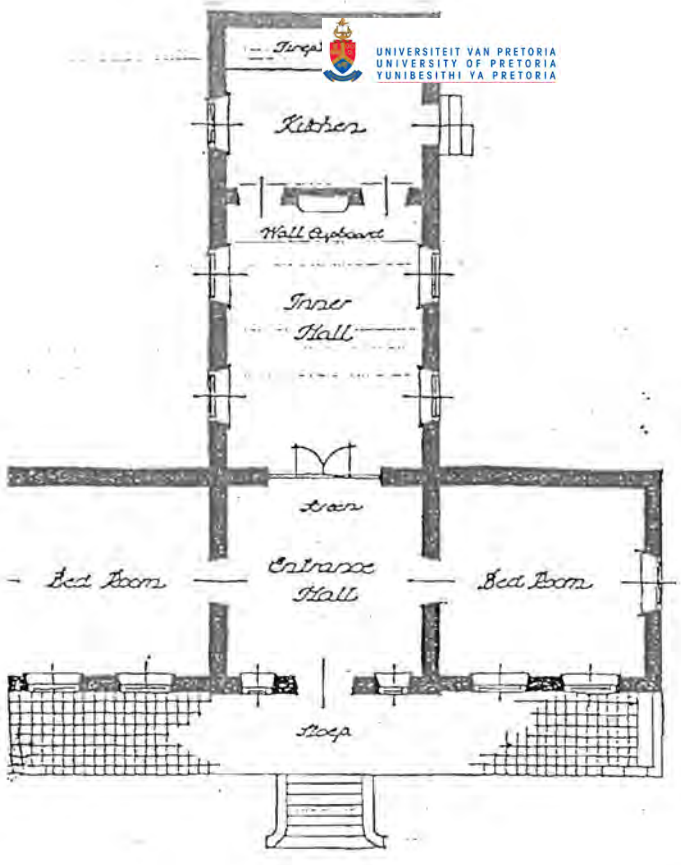

Eerste vloer plan

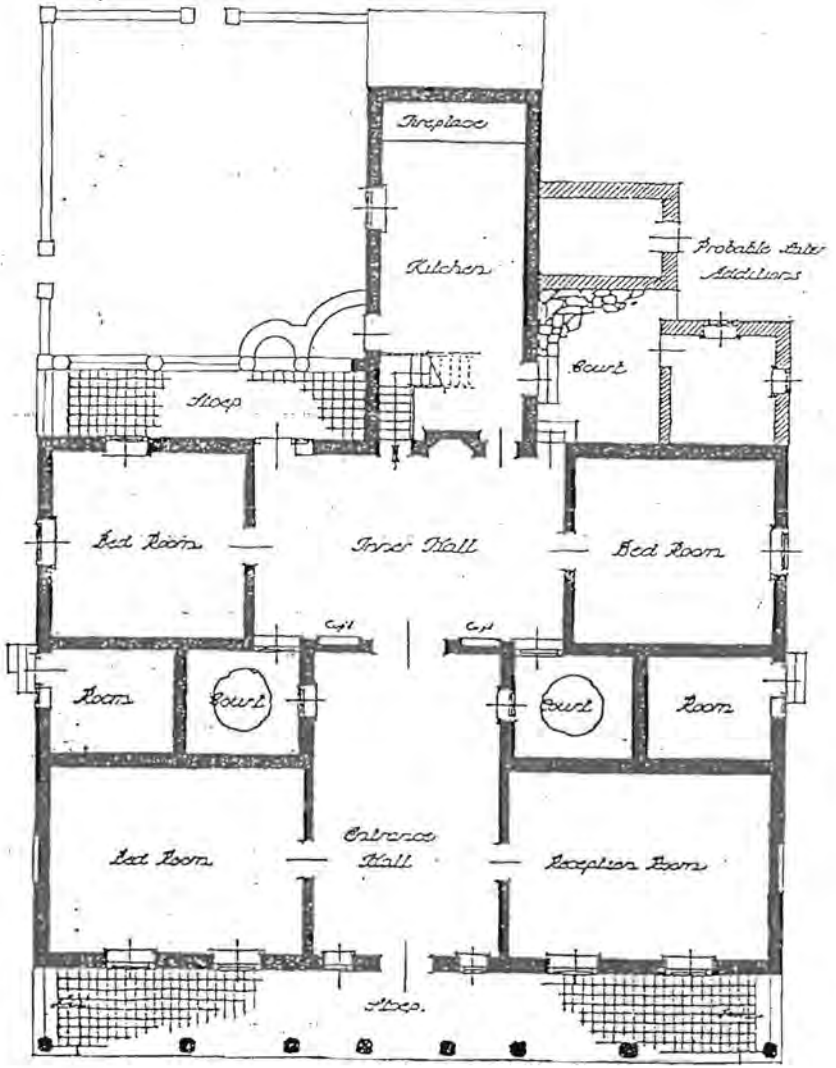
Plan van 'n tipiese dorps huis (Pearse, 1933, p.10)

Tipiese borsweringsmure (Pearse, 1933, p.12)

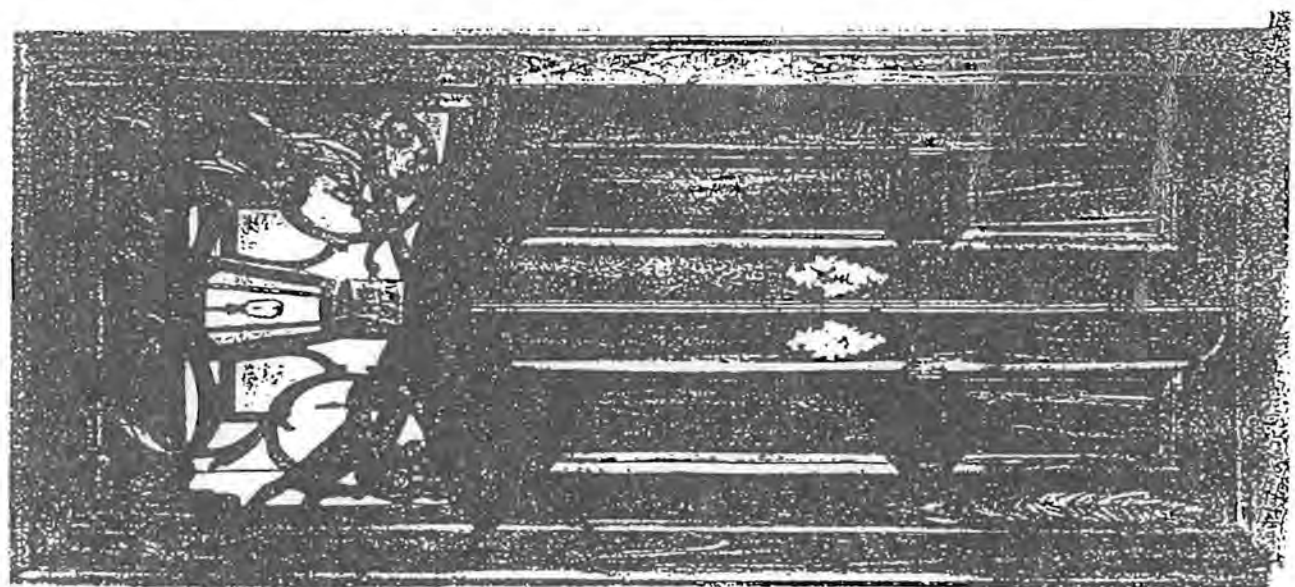
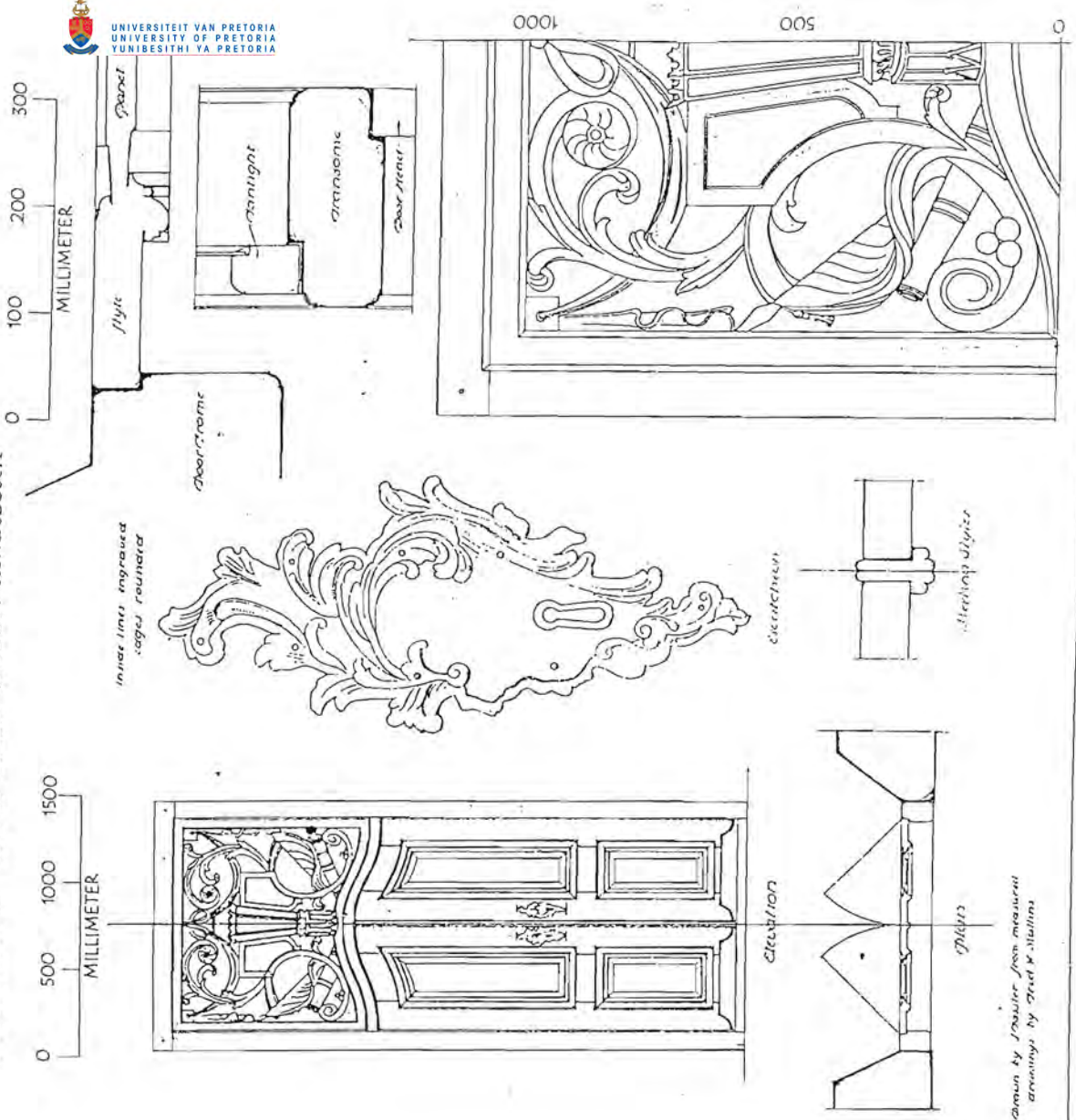

Plan van Saxonberg

Plan van Meerlust (Pearse, 1933, p.16)

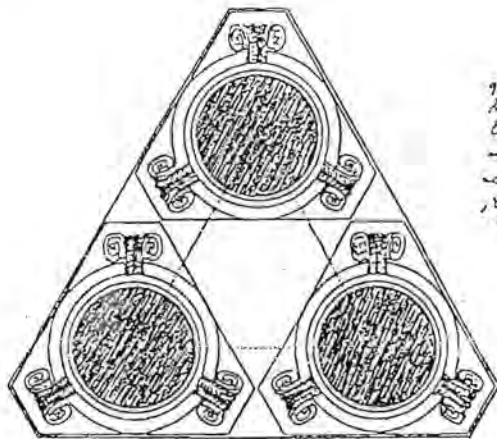
THE CASTLE CAPE TOWN
 A DOORWAY now at Grootte Schuur, Rondebosch.

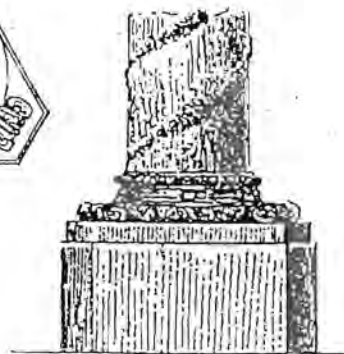
Die Kasteel, Kaapstad – deur van Imhoffbattery, nou in Grootte Schuur, Rondebosch
 (Pearse, 1933, plate 10)

L.M. Thibault na 'n tekening van Lady Anne Barnard (Pearse, 1933, p.33)

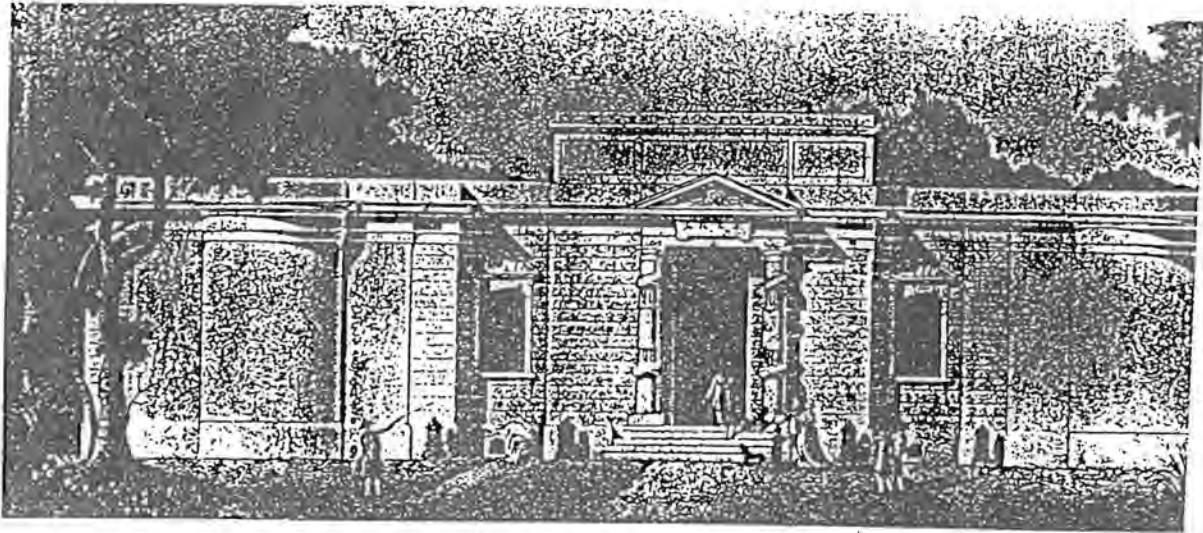

*Il me souvient fort bien
qu'on se donna par un de ces
honneurs en 1774 le baptême en 1775
le 21 septembre 1775. K. avait en effet
un an de plus que moi à l'époque.
L'opinion de l'homme plus débonnaire
est plus favorable.*

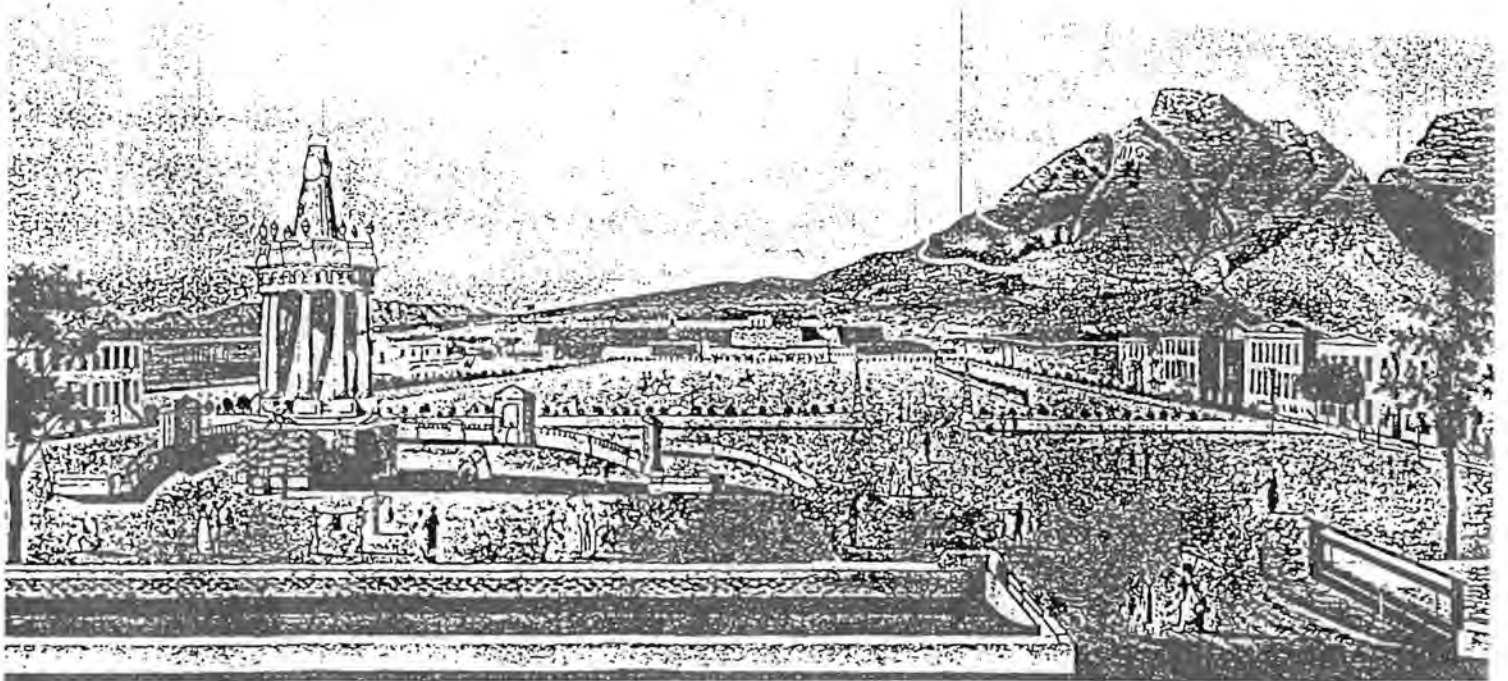

*Obélisque de la
France Capit' en
1776 baptême en 1775
le 21 septembre 1775. K. avait en effet
un an de plus que moi à l'époque.
L'opinion de l'homme plus débonnaire
est plus favorable.*

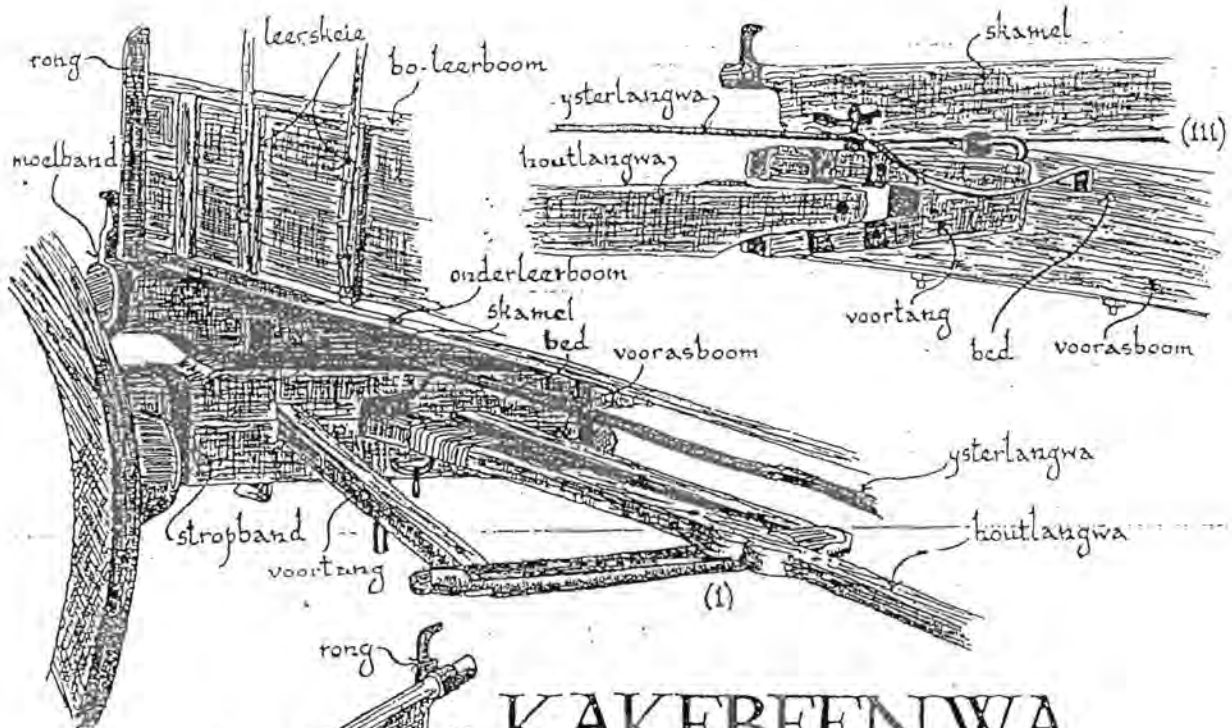
Tekening van die Franse Orde deur Thibault.
Oorspronklike behoort aan Monsignor Kolbé, Kaapstad (Pearse, 1933, p.29)

Tekening van Goede Hoop deur Thibault (Pearse, 1933, p.33)

Parade, Kaapstad, waterverf aan Thibault toegeskryf (Pearse, 1933, p.33)

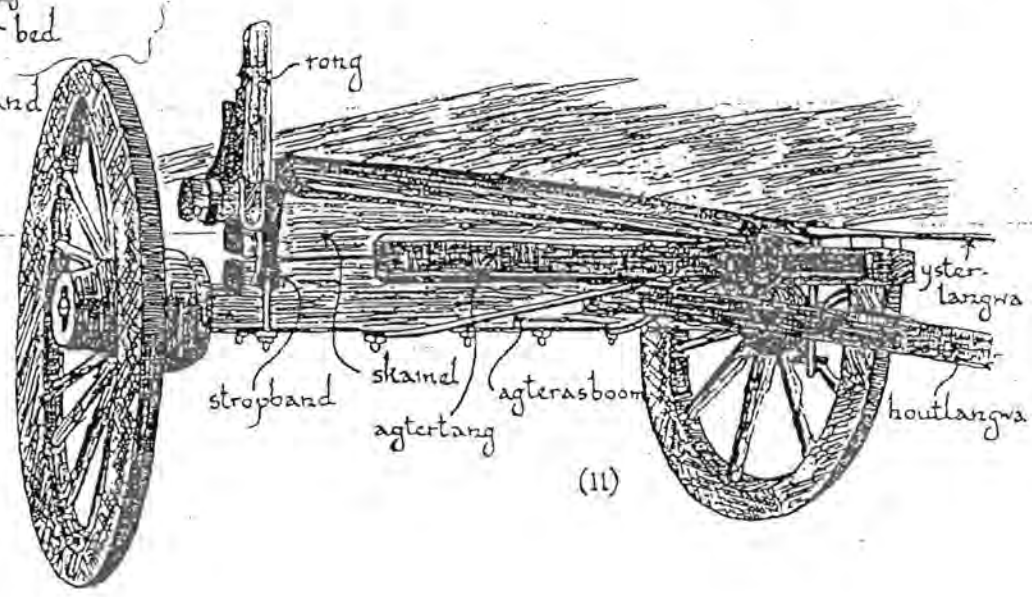

KAKEBEENWA ONDERSTEL DETAILS

disselboom

Walton
1952

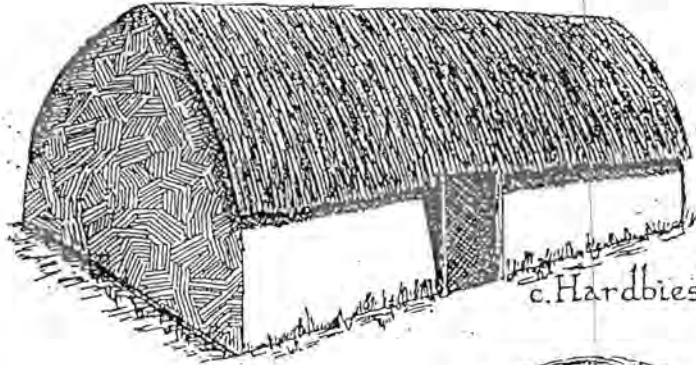

(Walton, ?)

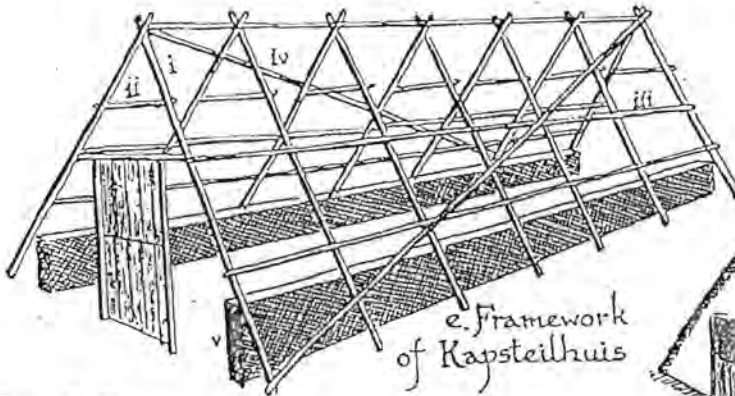
EARLY HOMES OF THE VOORTREKKERS

a. Rondavel

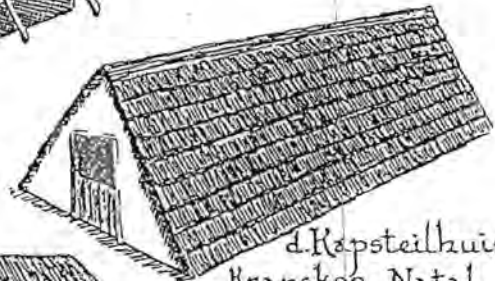
c. Hardbieshuis

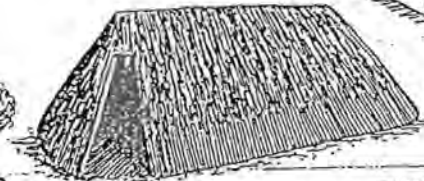
e. Framework
of Kapsteilhuis

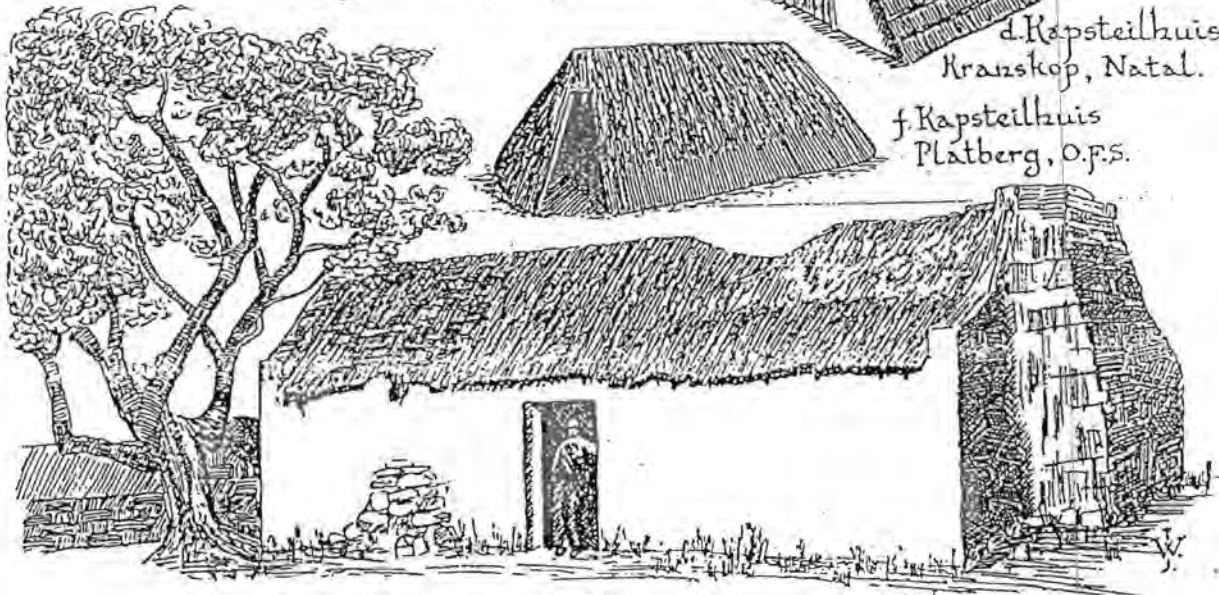
b. Skerm

d. Kapsteilhuis
Kranskop, Natal.

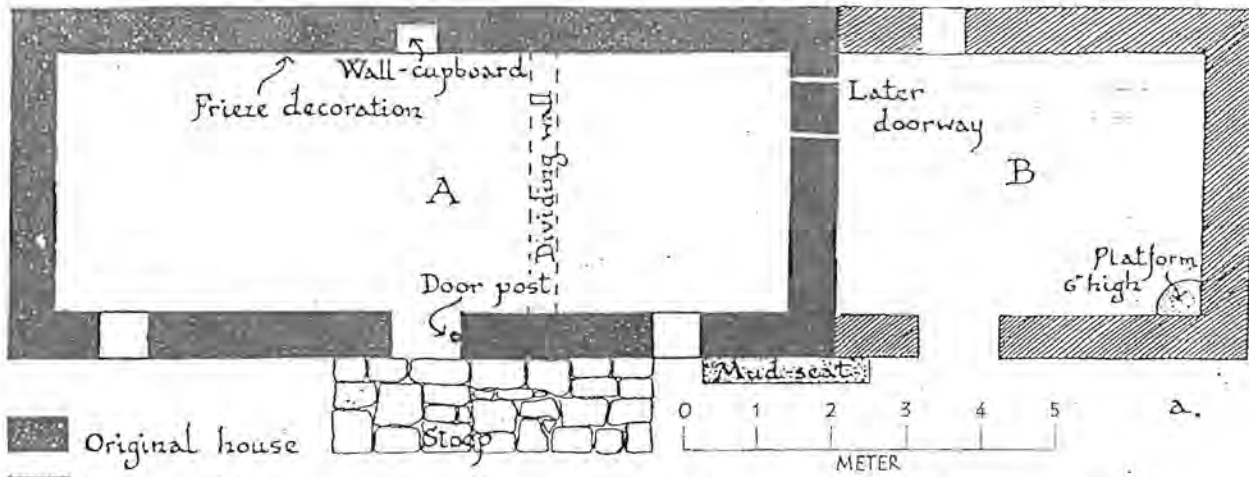

f. Kapsteilhuis
Platberg, O.F.S.

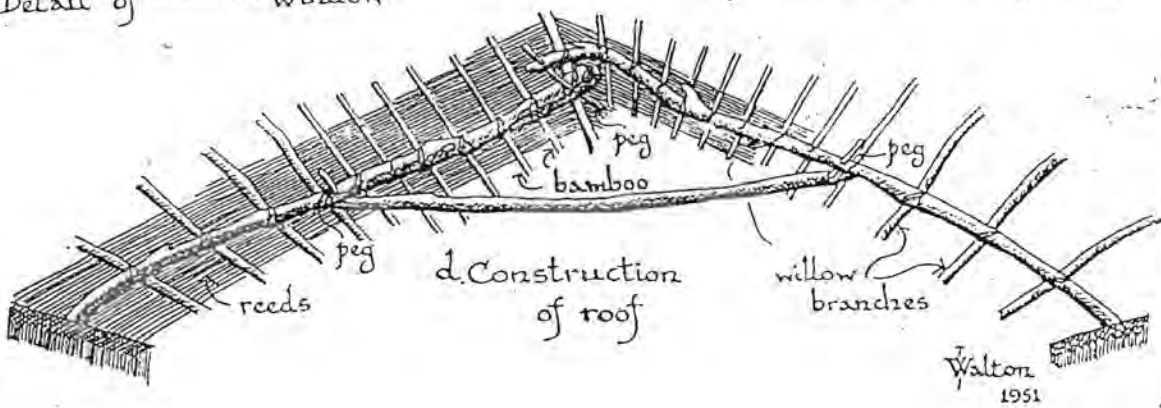
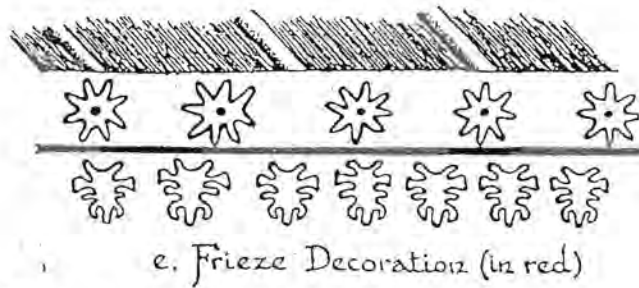
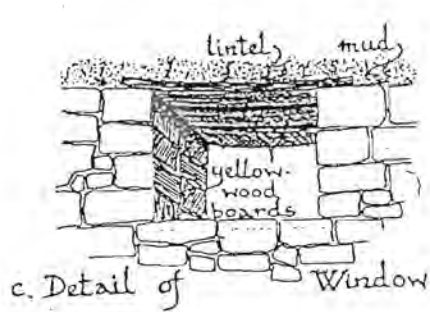
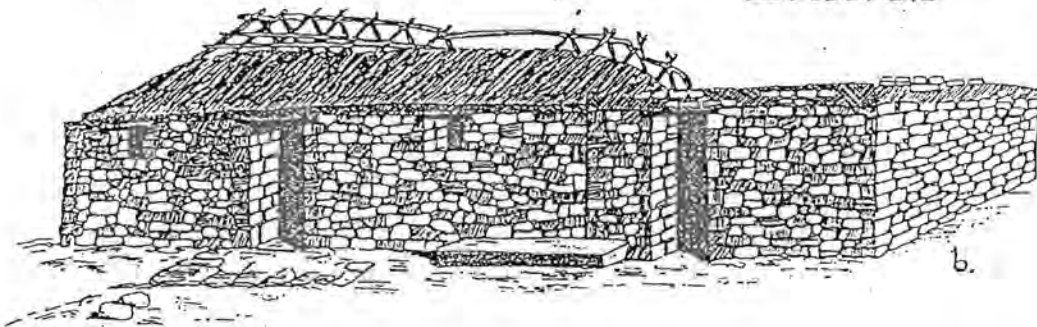
g. Early Transvaal House

(Walton, 1965, p.96)

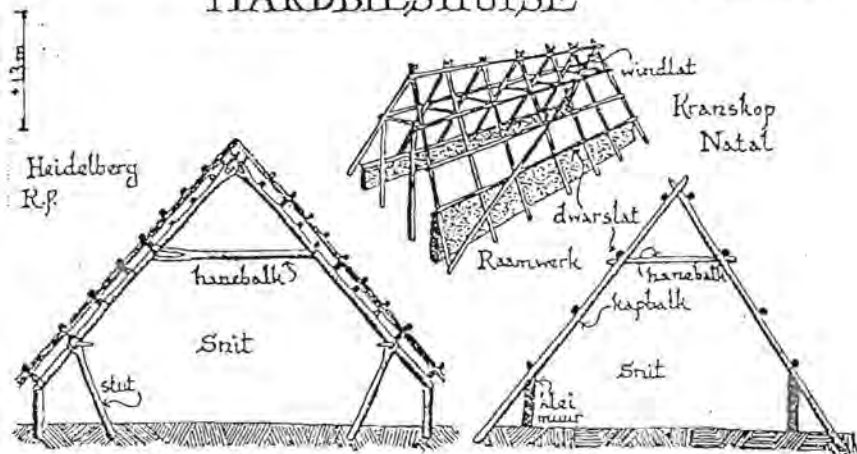
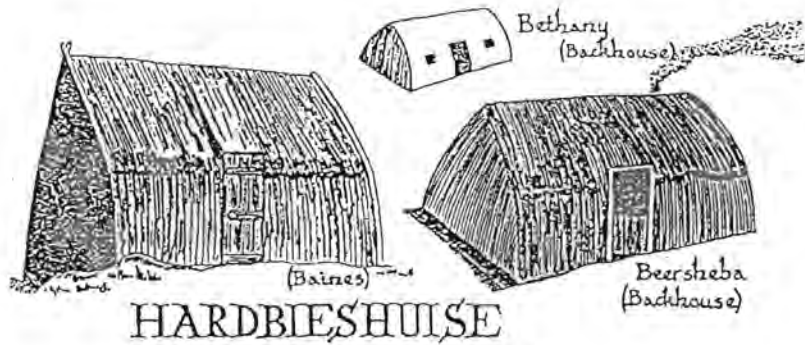
DANSTER'S NEK

Zastron

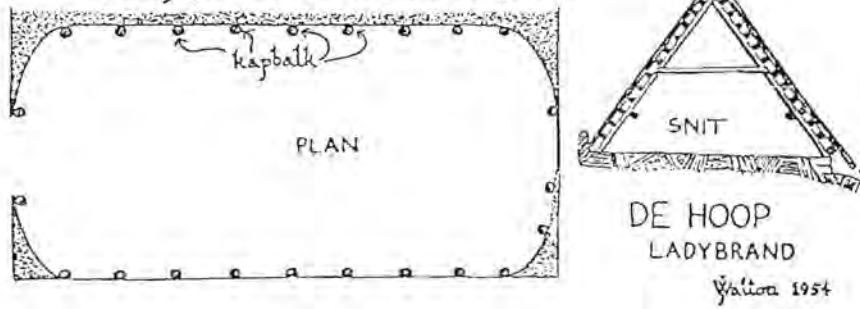

Walton
1951

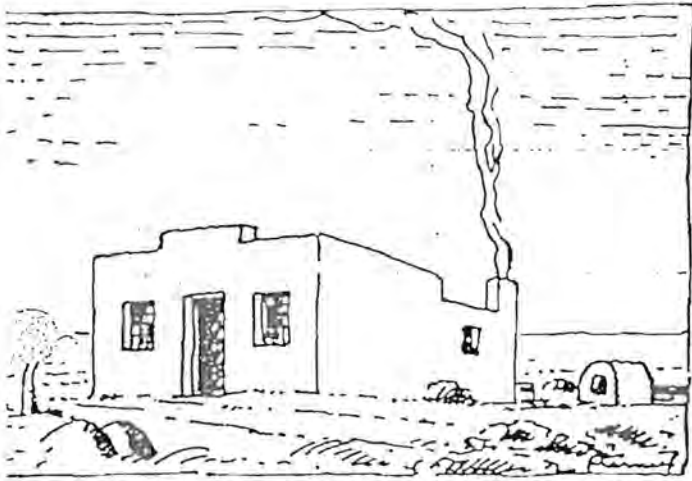
(Walton, 1965, p.98)

KAPSTEILHUISE

Illustrasies en besonderhede van hardbies- en kapsteilhuse

YWOHER HUIS, LICHTENBURG. T.V.L.

(Fisher et al, 1989, p.6)

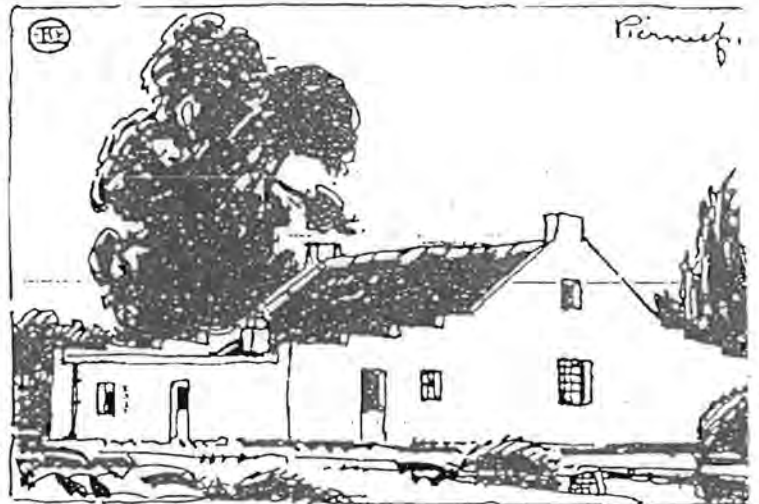
BOERE HUIS SPRINGBOKVLAKTE. TRANSVAAL

(Fisher et al, 1989, p.7)

BOEREHUIS SILVERTON PRETORIA.

(Fisher et al, 1989, p.7)

BOERE HUIS. LICHTENBURG. TRANSVAAL

(Fisher et al, 1989, p.4)

WEEK 11

LESING & BESPREKING

BRITSE BESETTING

TREFWOORDE:

Imperialisme	Georgiaanse styl (1714 – 1830)
Napoleon Bonaparte (1769 – 1812)	Regentskap styl (laat 18de, vroeg 19de eeu)
Bataafse Republiek	Seëde Grensoorlog (1834)
Verdrag van Amiens (1802)	1820 Setlaars
Napoleontiese Oorloë (1803 –15)	Algoabaai
Industriële Rewolusie (1769)	Patroonboeke
Victoriaanse styl (1837 – 1901)	Walter MacFarlane
Art Nouveau (begin 1895)	

BIBLIOGRAFIE:

FISHER, R.C, BOOYSEN, J. 1993. Fortified frontier farmhouses: English precedent for the Eastern Cape. *S A Journal of Cultural History*, 8(1): 1-12.

FISHER, R.C, LE ROUX, S.W. 1995. Sephton Manor – The making of a Type. *Journal of the Institute of S.A. Architects*. ASA (Jan/Feb): 27-33.

FOLLIOU, P, LIVERSRIDGE, R. 1971. *Ludwig Krebs Cape naturalist to the King of Prussia. 1792 – 1844*. Cape Town: Balkema.

HUMMEL, H.C. 1989. Prominent survivor of conflict. *Restorica*, April (24): 20-3; 37-9.

Illustrated History of South Africa: The Real Story. 1988. Cape Town: Reader's Digest.

LEWCOCK, R. 1963. *Early nineteenth century architecture in South Africa: A study of the interaction of two cultures. 1795 – 1837*. Cape Town: Balkema.

MOSTERT, N. 1992. *Frontiers. The epic of South Africa's creation and the tragedy of the Xhosa people*. London: Jonathan Cape.

PICTON-SEYMOUR, D. 1977. *Victorian buildings in South Africa: including Edwardian & Transvaal Republican Styles. 1850-1910*. Cape Town: Balkema

WALTON, J. 1965. *Homesteads and villages of South Africa*. Pretoria: Van Schaik

Die Britse teenwoordigheid

Aan die einde van die 18de eeu en weer aan die begin van die 19de eeu, is 'n nuwe element tot die reeds komplekse mengsel van mense aan die Kaap gevoeg. Dit was die Britte, die kolonie se nuwe leiers, gemotiveer deur imperialisme.

In 1795, terwyl lande in Europa omver gegooi is deur die troepe van die Franse militêre genie Napoleon Bonaparte, was 'n eskader van Britse oorlogsskepe besig om 10 000km oor die Atlantiese Oseaan te vaar. Die bestemming van hierdie skepe was die Nederlandse besitting, die Kaap de Goede Hoop en die opdrag was om die Kaap te beset. Brittanje se winsgewende handelsverbintenisse met die Ooste was op die spel. Dit is aansienlik bedreig na die omverwerping van die Nederlandse monargie en sy vervanging met 'n Franse satelliet administrasie, wat bekend gestaan het as die Bataafse Republiek.

In 1802 het die politici van Europa die Verdrag van Amiens geteken, wat vrede gebring het. Die Kaap is teruggehandig aan die Bataafse Republiek. Die vrede tussen Brittanje en Frankryk was broos en het net drie jaar geduur. In 1805 is die eerste skote van die Napoleontiese Oorloë gevuur en die Britte het vinnig beweeg om die Kaap weer te beset.

Die Tuisregering het aanvanklik sy nuwe besitting hoofsaaklik in terme van sy strategiese geografiese posisie gesien, 'n landvesting wat sy handelsverbintenis met Indië beskerm. Daar was dus aanvanklik nie veel belang daarin om fundamentele veranderinge te implementeer nie. Die einde van die Napoleontiese Oorloë het dit egter verander. Die oorwinning oor die Franse het op 'n slegte tyd gekom vir die reeds worstelende Britse ekonomie. Die staking van oorlogsindustrieë, soos die maak van uniforms, en die terugkeer van duisende soldate na siviele lewe, het werkloosheid vermeerder.

Met toenemende politiese en ekonomiese spanning, het die regering begin kyk na sy oorsese besittings, nie net as manier om hom uit sy finansiële verknorsing te help nie, maar ook om as werkwerwingsentrum vir die werklose Britte te dien. In beide opsigte het die Kaap de Goede Hoop 'n belangrike rol gespeel.

Tydens die Napoleontiese Oorloë het skeepsverkeer in Kaapstadhawe toegeneem en nuwe geleenthede vir plaaslike handelaars gebied. Geen van die uitvoerprodukte kon meeding met die wynbou-industrie nie, wat 'n groter inkomste gegeneer het as al die ander uitvoerprodukte saam.

'n Aantal jaar nadat die Britse regering begin het om setlaars aan die Kaap te vestig, was 'n gedeelte van die koloniale landskap reeds bedek met die sosiale en fisiese eienskappe van Engelse lewenswyse. Die geboue het begin verander en in die dorpe het die kenmerkende vierkantig geboude Georgiëanse argitektuur van Brittanje sy verskyning gemaak.

Tydens die dekade na 1813, het Engelssprekende onderwysers na landelike gebiede getrek, wat gelei het tot die vestiging van gratis openbare skole in Graaff-Reinet, Uitenhage, George, Stellenbosch, Tulbagh en Caledon.

Die Industriële Rewolusie in Brittanje

In 1769 het die stoomenjin van James Watt, 'n jong Skotse ingenieur, Brittanje in 'n nuwe era van meganisasie, industrialisasie, massa produksie en veral sosiale omwenteling gestoot. Dit het gepaard gegaan met ander uitvindings soos John Kay se 'Flying Shuttle' (1733), James Hargreaves se 'Spinning Jenny' (in 1770 gepatenteer) en Richard Arkwright se 'Water Frame' (1769). Dit het 'n aanvraag vir nuwe markte en bronne vir rou materiale geskep. Brittanje het na die kolonies gekyk om in hierdie behoeftes te voorsien en die Kaap de Goede Hoop het 'n belangrike rol gespeel om Britse dominasie in Indië te behou.

Die Industriële Rewolusie het onbeheersde uitbreiding van fabriekse veroorsaak en het gelei tot 'n instroming van ontwortelde mense na die dorpe op soek na nuwe werk. Ongeskoolde arbeid was voldoende om die nuwe masjiene aan die gang te hou en geskoolde werkers het gevind dat hulle nie in aanvraag was nie. Lone was op die broodlyn. Dit was die era van armhuise, kleurlose fabrieksdorpe en kinderarbeid. Werkloosheid en armoede het hoogty gevier en depressie en ontevredenheid was aan die orde van die dag.

Duisende ontevrede werkers het hul ontevredenheid deur protes, stakings en oproer uitgedruk en ander het hul tasse gepak en vertrek na die kolonies, waarvan die Kaap de Goede Hoop een was.

Spanning tussen swart en wit

Die groei van die kolonie as ekonomiese sentrum is verhinder deur opkomende spanning en soms bloedige oorlogvoering tussen setlaars en die inheemse swart bevolking aan die oostelike grens van die kolonie. In die middel van die konflik was die eienskap van grond en die indiensneming en beheer van arbeiders. Khoisan bediendes, in alliansie met die Xhosa van die Zuurveld, het probeer om meer as 8 000 witmense uit die land tussen die Vis- en die Gamtoosriviere te dryf. Teen 1802 het meer as 'n derde van die wit bevolking uit die gebied gevlug. Een van die grootste probleme vir

veeboere in die oostelike Kaap was weglopery van Khoisan bediendes in hul massas. Die arbeidstekort het opgehoop in 1807 toe die Britte slawehandel beëindig het. Caledon het 'n tweeledige inisiatief begin, wat eerstens die Xhosa na die ander kant van die Visrivier gedryf het en tweedens die uitreik van die 'Hottentot proklamasie' in 1809 beteken het. Dit het elke Khoisan gedwing om 'n vaste en 'geregisteerde woonplek' te hê. Hulle moes ook 'n sertifikaat hê, wat deur die landdrost uitgereik moes word, om van een gebied na 'n ander te reis. Die Khoisan is dus gedwing om op wit plase te woon en te werk.

1820 Setlaars

Op 9 April 1820 het 'n seilboot, die *Chapman* sy anker in Algoabaai laat sak en dosyne gretige passassiers het op die dek gehardloop om hul eerste blik te kry van die beloofde land van geleenthede. Hulle is gelok deur aanbiedinge soos gratis grond en reiskoste en honderde families uit ekonomiese depressiegebiede soos Londen het gegryp na die kans om 'n nuwe lewe in die kolonie te begin.

Die eerste taak van die Britse setlaars was om 'n tuiste te skep. Dit was aanvanklik slegs regeringstente wat hulle geleen het, totdat hulle meer permanente huise kon bou. So gou as wat hulle kon, het hulle primitiewe lat en klei (*wattle and daub*) hutte opgerig, waarvan die eenvoudige raamwerk van latte met klei gepleister is en wat hopeloos onvoldoende teen die strawwe klimaat was. Daarna het hulle na hul lande omgesien, weer eens so goed as wat hul kon. Party van die vroeë weergawes van hierdie pionier boere vertel hoe hulle geplant het: wortels in diep slote, mielies met stonk en al en uie met hul wortels boontoe. Selfs hul beste probeerslae was rampsalig as gevolg van vloede en drie seisoene sonder oes. Hulle het stadig na die dorpe begin trek, wat meer gepas was vir 'n handelsvolk. Hulle het in baie gevalle beheer en beperkings deur die regering teëgestaan.

Die dubbelverdieping huis met gewelente en grasdak, gebaseer op die algemene Engelse patroon van daardie dae, het uiteindelik die kenmerkende woning van die 1820 setlaars geword en die invloed daarvan het vinnig versprei. Stonyfields is ongeveer twaalf km van Fort Beaufort en is 'n uitstekende, onveranderde voorbeeld van hierdie vroeë styl. Dit is 'n eenvoudige reghoekige gebou met dik klipmure, met 'n klip geplaveide stoep aan die voorkant, wat beskadu word deur 'n pergola bedek met wingerdrankers. Die stoep het sitplekke aan elke kant; een Kaapse eienskap wat die 1820 setlaars aangeneem het. Die huis word binnegegaan deur 'n deur in die middel van die voorste muur, wat na 'n binneste gang lei. Aan die linkerkant is die sitkamer en aan die regterkant die eetkamer. Aan die eindpunt van die gang is 'n eenvoudige trap wat na 'n bordes lei waarvan toegang verkry word na die twee slaapkamers, een bokant elke kamer op grondverdieping. Die kombuis was oorspronklik 'n projeksie aan die agterkant van die huis maar in later jare is nog 'n kombuis gebou en die eerste een het 'n eetkamer geword. Die buitenste ingang tot die kombuis word omring deur 'n klein binnehof wat van skietgate voorsien is, waardeur die verdedigers 'n aanval uit die noorde kon weerstaan. Al die vensters aan die hoofingang word op soortgelyke wyse teruggeskuins en selfs die buitegebou is voorsien van skietgate vir verdediging. 'n Klein kanon is dikwels op die bordes van die boonste verdieping vasgeheg.

Goedkoop, eenvoudige en maklik beskikbare boumetodes is vir verdediging voorgestel. Die gebruik van grasdakke is in die grensgebiede afgeraai en plaatmetaal (sink) was 'n goedkoop alternatief. Soomure van ongeveer 1.8m moes om plaashuise gebou word, met 'n eksterne sloot daarom. Die beste manier om 'n veekraal te verdedig was om 'n verhewe uitkyktoring in die middel of by die hek van die kraal op te rig. Bondels droë berggras moes naby die krale aan die brand gesteeke word in geval van gevaar. Dit brand vir 'n geruime tyd en verskaf 'n helder lig vir vele meters, sodat vyande raakgesien kon word. Seine kon gestuur word deur rook of deur op horings te blaas vanaf die uitkyktorings. Die mure het skietgate en luikbedekte vensters vir verdere verdediging gehad.

Die oorspronklike Anglikaanse Kerk by Fort Beaufort het vensterbanke van ongeveer 1.8m gehad om aanvalle te voorkom. Die kerk was die saamtrepunt vir die boere van die omgewing. Queenstown is gerangskik om 'n sentrale heksagone saamtrepunt waarvan verdedigers langs die strate, wat radiaal van elke hoek van die heksagoon uitgestraal het, kon vuur.

Opvoeding is gekanaliseer en geloof is georganiseer. Hierdie grensgeloof het sendingwerk aangemoedig en het gelei daartoe dat die eerste Xhosa Bybel voor 1840 gedruk was.

Die mense wat wel besluit het om op die plase te bly, se lande het begin om vooruitgang te toon en die nuwe gevoel van permanensie is gereflekteer in die stewiger huise wat hulle nou gebou het. Dubbelverdieping huise met hoë plafonne is volgens Georgiëanse styl ontwerp en groter glasvensters het die aanvanklike ge-oliede papier en luike vervang. Met die toename in militêre teenwoordigheid, is elegante Regentskap styl huise gebou, met aantreklike smee-ysterwerk en ornamentele plafonne, wat gepas het by hierdie nuwe klas van '*gentlemen farmers*'.

Die bekendstelling van merino skaapboerdery deur die setlaars was by verre die grootste bydra van hierdie gebied tot die Kaapse ekonomie, wat daartoe gelei het dat wol die Kaap se grootste inkomste uit uitvoer teen die jare 1830 was. Stygende wolpryse het aan die boere welvaart besorg wat ongeken was deur hul voorvaders. Hulle het hul wonings tot so 'n mate verander, dat die oorspronklike planne geheel en al verlore geraak het in die 'modernisering' daarvan.

Dit is ironies dat die teenwoordigheid van hierdie setlaars een van die faktore was wat bygedra het tot die vertrek van die Voortrekkers.

Britse invloed op argitektuur

Die bekendstelling van yster en later van staal en beton het 'n belangrike rol in die argitektuur van die negentiende eeu gespeel. Die verskillende style wat so gewild in die Victoriaanse tydperk was, was eerder verlokkinge wat aan 'n gebou 'n bekende voorkoms gegee het. Die Crystal Palace in Hyde Park, Londen, wat in 1851 vir die *Great Exhibition* opgerig is, word vandag beskou as die hoogtepunt van Victoriaanse argitektuur. Dit is ontwerp deur Paxton, 'n romantiese tuinier en 'n materialistiese besigheidsman. Dit was 'n perfekte voorbeeld van 'n styl wat halfpad tussen die elegansie van die Regentskap styl en die ingenieurswese van die Victoriaanse tydperk was. Dit was 'n mengsel tussen 'n palmhuis en 'n treinstasie.

Die gebruik van gietyster as raamwerk was nie nuut in Engeland nie. John Nash (1752 – 1835) het hierdie metode gebruik om die koepeldak van die Brighton Pawiljoen (1782) te ondersteun, waar palmblare eerder as akant uit tentpaalagtige kolomme gespruit het.

Oor die algemeen was hierdie vroeë ingenieursgeboue geklee in die modes van die dag. Die detailering was of klassiek, of Goties en afgesien daarvan of die gebou 'n mark, 'n treinstasie of 'n brug was, is die modes wat aan die orde van die dag was, nagevolg.

Die Art Nouveau beweging het begin as protes teen die gevolge van die Industriële Rewolusie en teen die masjien wat massaproduksie moontlik gemaak het, dus ook die verlaging van standaarde in ontwerp en vaardigheid. Daar was argitekte, wat sterk deur hierdie beweging beïnvloed is, wat na Suid-Afrika gekom het. Hulle het die krulle en kurwes, die tulpe en iris en alles wat met hierdie embleme gepaard gegaan het, met hulle na Port Elizabeth saamgebring. Die arbiters van massaproduksie het vinnig die ontwerpe wat teen massaproduksie was, op hulself geneem. Firmas soos dié van Walter MacFarlane het hul ysterwerk in hierdie Art Nouveau vorms gegiet, met die gevolg dat hierdie gesofistikeerde mode tot die kleinste dorp in die middel van die Karoo geneem is.

Gegolfde plaatmetaal was 'n belangrike materiaal wat 'n groot verskil gemaak het, alhoewel dit selde in Europa in enige ernstige geboue gebruik is. As dakmateriaal was dit ideaal in uiterste klimaat. Stoepe en verandas was nog 'n kenmerkende faktor, omdat daar min koloniale geboue was sonder hierdie toevoegsel tot die lewe in 'n warm klimaat. Dit het 'n ander voorkoms aan die Victoriaanse volksboukuns in Suid-Afrika verleen.

Patroonboeke is hoogs waarskynlik in Suid-Afrika gebruik, maar dit was eerder as inspirasie, as wat dit as basis vir volledige voorafvervaardigde geboue gebruik is. Die groot uitsondering was die hout-en-ystergeboue wat deur militêre kampe, dokke, spoorweë en die jong myndorpe verkies is. Hierdie geboue is in segmente ingevoer, gereed vir montering, dikwels nadat dit vir honderde kilometers deur ossewa gekarwei is. Dit was soms klein huise met houtstoepe. Die groter strukture was gewoonlik bloot funksioneel – spoorwegskure, pakhuisse en geboue vir myndoelindes. Daar moet 'n

groot aantal geboue van allerlei soorte in al die dele van die land wees, wat direk uit die patroonboeke gekopieer is.

Die uitdrukking '*An Englishman's home is his castle*' was beslis 'n goeie beskrywing van die Victoriaanse huis. Deftig, met torinkies, verandas, gietyster en rookglas, in die middel van 'n romantiese tuin, wat om 'n dekoratiewe fontein gesentreer was en wat bereik kon word deur imposante gietyster hekke. Oor die algemeen was dit gerieflike huise wat vir familie-elewe gebou was. Maar sulke huise het behoort tot die hoogtepunt van die Koningin se heerskappy. Gedurende die vroeë jare het die huise hoofsaaklik Georgians gebly. Die huis wat dateer uit die middel van die negentiende eeu het die eenvoudige fasade met groot skuifvensters behou. Die enigste vorm van versiering was die stoepe en balkonne van fynsaagwerk (*fretwork*).

Uit hierdie nederige voorgangers het die Victoriaanse huis ontwikkel. Oudtshoorn en die paleise van die volstruisveerindustrie het ongeëwenaarde romantiese versiering bevat; so ook die prag van Matjesfontein en die vervalde glorie van Aberdeen. Dit is alles plekke wat myle van die beskawing verwyderd was. Johannesburg en Kimberley was ook ver van alles, maar ten spyte van vervoerprobleme het die kastele van die miljoenêrs opgerys.

Behalwe vir treinstasies en markte, met hul glasdakke, het die argitekte alles in hul vermoë gedoen om die boumateriaal van hul tyd op elke Gotiese of Renaissance wyse te vernom. Hierdie metodes het op hulle beurt weer gelei tot die massaproduksie van versiering. Gietyster, pleister of sement vormwerk, gepersde staal plafonne, houtvormwerk en elke moontlike passtuk kon gekies word uit gedetailleerde, geïllustreerde pryskoerante (*catalogues*).

Die bron wat gietyster goedere verskaf het, wat uiteindelik in die uithoeke van die aarde opgeëindig het, was die gieterye van Skotland en die binneland van Engeland. Een van die beroemdste hiervan was Walter MacFarlane se *Saracen Foundry* in Glasgow. Sy gietwerk het gewissel van riool benodigdhede tot volledige geboue.

Party van die prente wat in MacFarlane se pryskoerante geteken is, wys hoe 'n eenvoudige Georgianse fasade 'opgehelder' kon word deur gietyster versiering. Hierdie pryskoerante was gewy aan lamp passtukke, straatlig-cum-drinkfonteine, gietyster drinkfonteine, veranda kolomme, steunarms, hoekvlakke en relings, verrykings en uithangborde, dekoratiewe letterwerk, winkelfronte, boligte, musiekkoepels, glashuise, pawiljoene, damme vir die dieretuin, arkades en spiraaltrappe.

Alhoewel MacFarlane by verre die grootste hoeveelheid van die gietysterwerk van die Victoriaanse en Edwardiaanse tydperke verskaf het, het hy glad nie 'n monopolie op die handel daarvan gehad nie. Ander firmas het kaggels, skoorsteenstukke, kombuisreekse, gepersde staal plafonne, hardeware en sanitêre ware uitgevoer. Houtparketvloere en hysers kan ook by hierdie lys gevoeg word.

Sommige voorbeelde in Pretoria

Raadsaal, Kerkplein	(1887-90)	Sytze Wierda	DOW
Paleis van Justisie, Kerkplein	(1896-9)	Sytze Wierda	DOW
Nuwe Goewermentsgebou (Polisie Museum)	(c1890)	Sytze Wierda	DOW
Artillerie barakke (Verdedigings hoofkwartiere)	(c1895)	Sytze Wierda	DOW
Dieretuingeboe, Boomstraat	(c1899)	Verskeie	DOW
Paul Krugerhuis, Kerkplein	(1884)	Tom Claridge	
Algemene Poskantoor, Kerkplein	(1910)	Brinkman	
Sammy Marks Fontein, Kerkplein	(c1905)	MacFarlane's Foundry	
Melrosehuis	(1886)	Vale	
Uniegebou	(c1909)	Herbert Baker	
Erasmuskasteel	(?)		
Burgerspark heining en musiekkoepel			

Aanvullende notas:

Mense:

Alexander, James
Krebs, Ludwig
Gilbert, George
Hintsa
Ngqika
Maqoma
Stockenstrom, Andries

Plekke:

Barville Park
Lichtenstein
Lombard's Post
Sephton Manor
Sidbury Park
Stonyfields
Tharfield

Style:

Georgiaans
Regentskap

Materiale:

Bouklip:

stapelklipwerk	<i>(dry set rubble)</i>
ongelaagde ruklip	<i>(random rubble)</i>
gemesselde ruklip	<i>(rubble masonry)</i>
gelaagde ruklip	<i>(coursed rubble)</i>
gelaagde haakse klip	<i>(squared rubble to course)</i>
rugelaagde vormklip	<i>(random coursed ashlar)</i>
leiklip reigwerk	<i>(slate lacing)</i>
hoekklipwerk	<i>(quoining)</i>
verbandklip	<i>(bonder)</i>
vulbrok	<i>(snecking)</i>

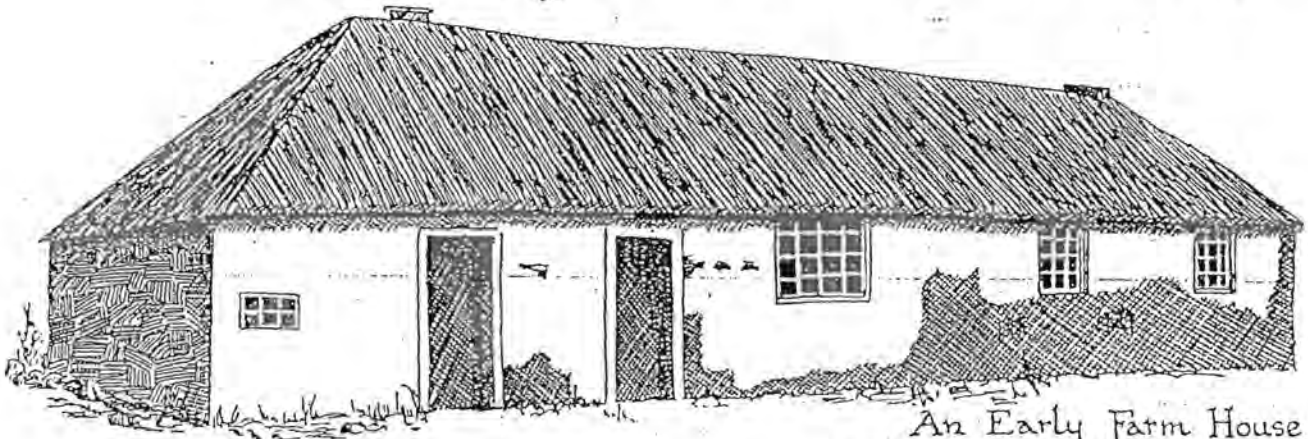
Dakke:

geteerde seil op houtbeplanking	<i>(tarred canvas on wood planks)</i>
dekgras	<i>(thatching grass)</i>
Walliese leiteëls – ingevoer as ballas	<i>(Welsh slate tiles – imported as ballast)</i>
<i>Erythrina</i> houtdakspane	<i>(Erythrina wood roof shingle)</i>
reguit borswering gewel	<i>(straight parapet gable)</i>
binneskooorsteen op gewelente	<i>(internal chimney on gable ends)</i>

Vensters:

dubbel skuif	<i>(double sash)</i>
teruggeset in dagwang	<i>(set back in reveal / opening)</i>

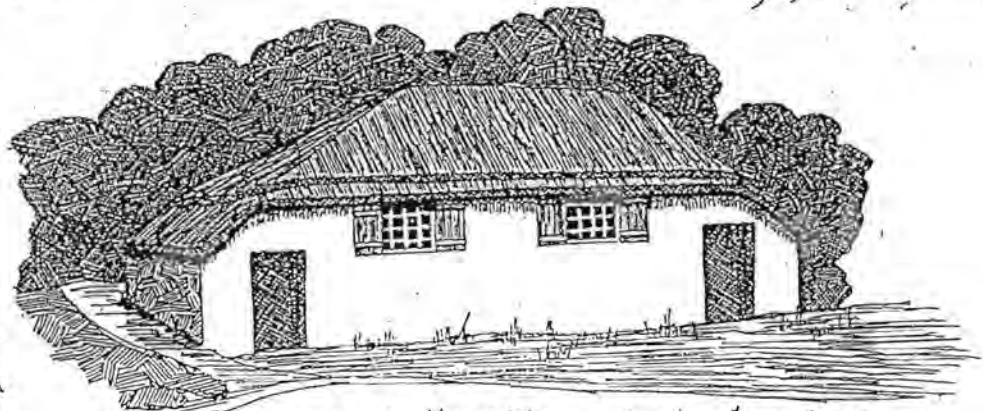
HOMES of the 1820 SETTLERS

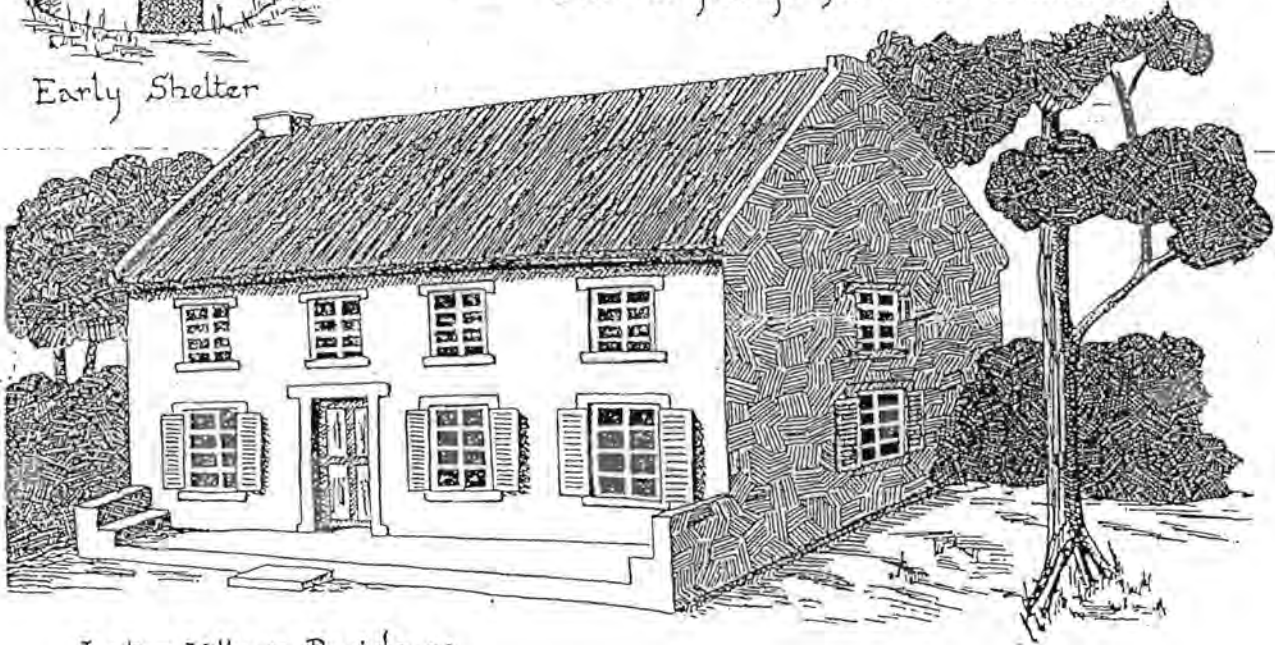
An Early Farm House

Early Shelter

Thomas Phillips' Farm at Glendour (1824)

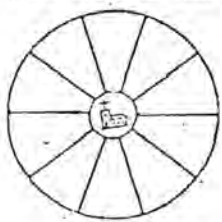
Later Village Residence

(Walton, 1965, p.62)

...with also assist to defend their own property by fortifying their houses in a simple manner. They will then fence the possibility of another irruption, by placing the windows that they are not sleeping, as Gibraltar, in fancied security, but are prepared to repel treachery and unprovoked aggressions; and let the Frontier be where it may, such measures are indispensable to security, since a small party of men—yet quite adequate to the plunder and murder of a family—may, in such a country, at any time, penetrate many miles beyond any given frontier line.

The following are among the simple, cheap, and ready, modes of defensive building above adverted to.

For the French acquired Canada, their system of defence against the Indians was so easy and most effectual one. A fortified church was placed in the centre of a small district, (see diagram subjoined) and from it the farms radiated

When the Indians attacked any part of the location the alarm bell was rung; the settlers immediately repaired to their rallying point—the church; from whence, in a body, they were able to act with effect on the enemy.

For houses already built, (see sketch), the addition of a porch on the front and back would give a

destructive raking-fire along the principal walls; while the windows of the ground floor in the gables, being blocked up, and one left open above, would enable all parts of the exterior to be defended without exposing the defenders. As houses are now built on the frontier, the inmates are obliged to go outside to fire with any effect, thus exposing themselves to great personal and unnecessary risk.

To secure the roof against the Broad-bird is an important point. Thatch ought never to be used on the frontier, if tiles, or Kasloosam shingles, can be

...are merely plastered raised as posts. In this country cattle grazing in the field would be tolerably secure, if look-out-houses of turf or posts were constructed at different commanding points on a farm, while signals might be made by blowing horns, smoke, &c.

The most economical way for rendering a house defensible is building it on the Spanish plan, that is, of 2 or more stories, (see sketch) the lower are

secured by horses; access is got to the upper by a wooden stair, which can easily be withdrawn; while a roundish projecting from the first floor gives a vertical fire; thus man and horse are secured under one roof.

In Persia the mills at a distance from the village are each provided with a tower (see sketch) 30 feet high,

(like one of the ancient peel houses on the borders of England and Scotland). Into this the miller and his men retire when the mill is attacked, and from it are able to fire with effect on the assailants. The tower is generally at a little distance in front of the mill.

The plan of the new 'Wellington Barrack' (see sketch) is excellent; for thus every barrack or house

may be made a strong post; between every window is a loop-hole, closed with an inside shutter when not required; a loop-holed wall 10 feet high surrounds the yard, with towers at the angles, or its

is security, a force, defend-

Grattan's 1

Stitt

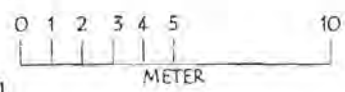
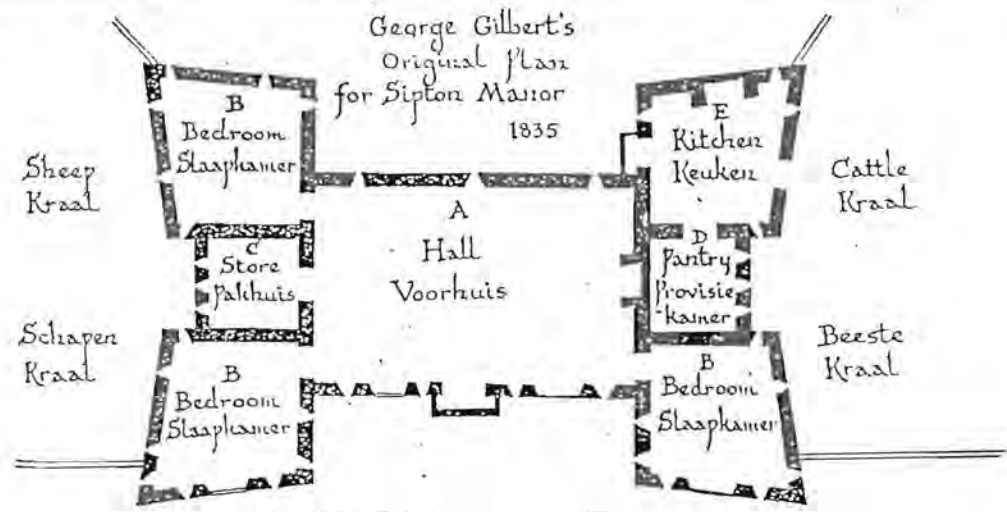
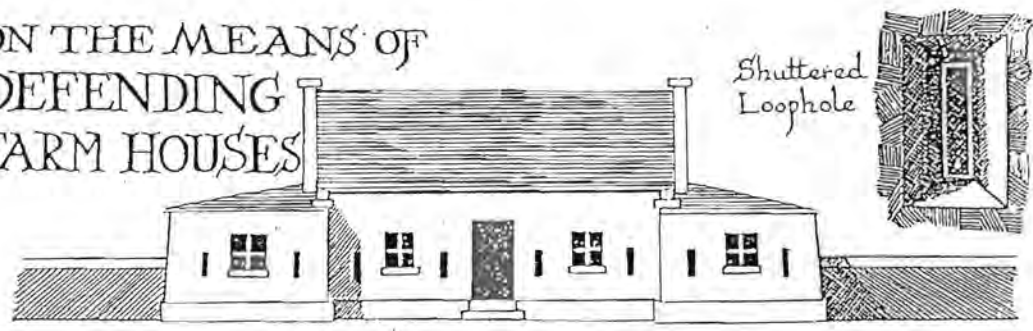
Cape Paper, February, 1840. A favourable, as subjoined. The says, "No one Frontier since now nearly an immediate in into the coast (Britishes) the inhabitants had -lays, and the great Fish River some Kaffirs in the vicinity buildings on it and some of economy were re

MY Advice has Good Hope to firm the pre-operations of it is expelling it stated that not beyond the frontierment that waded their co. The reply was, not approve of vent it, as the extent beyond was one of the the incursion a troops in de-itory had been a tively little less burghers had y towers and can self only escape his daughter's. Kaffirs received was discovered; and Major Clark, few, and com-Plan, Claret, an was, in fact, ut

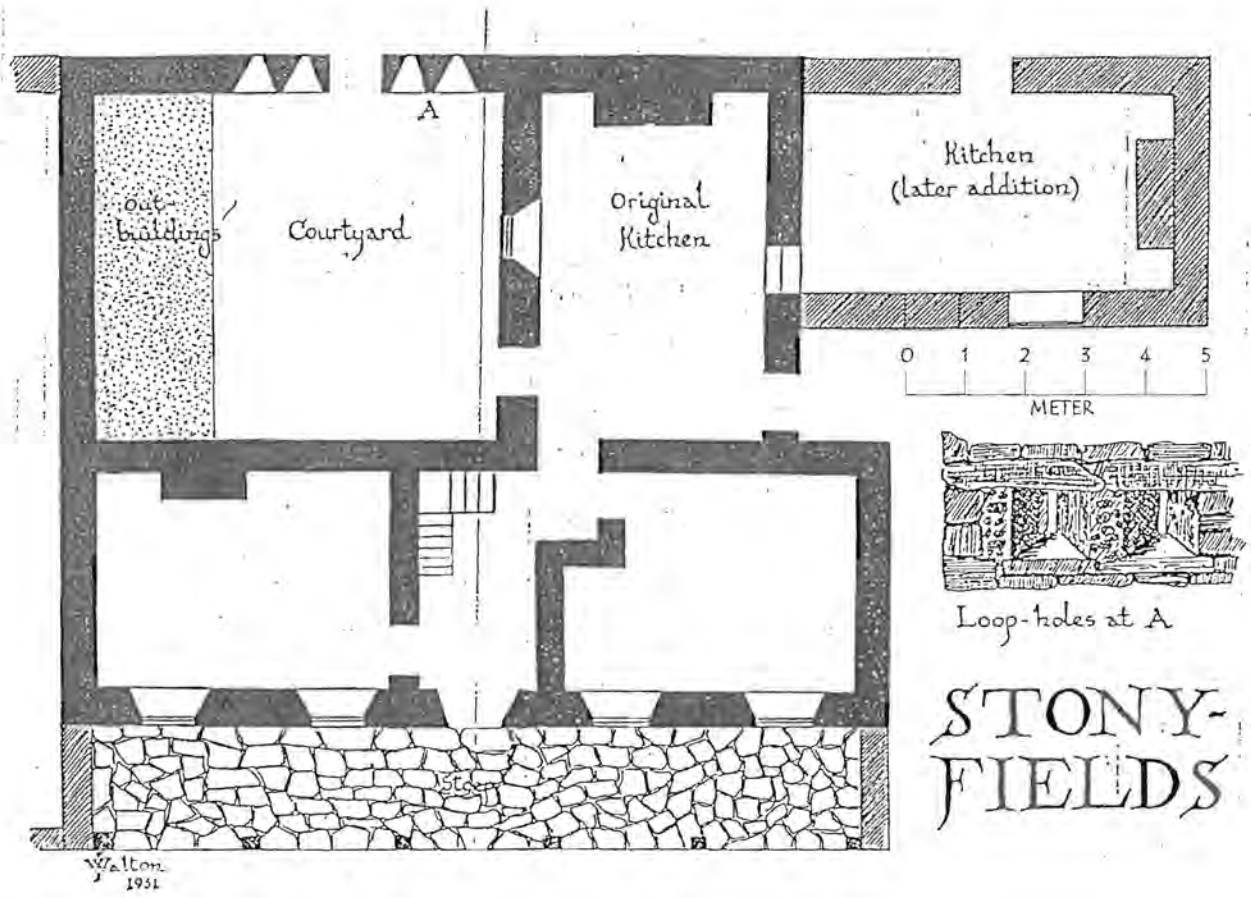
Advice has which contain a little in the provision for the the women with strength language

(Lewcock, 1963, p.245)

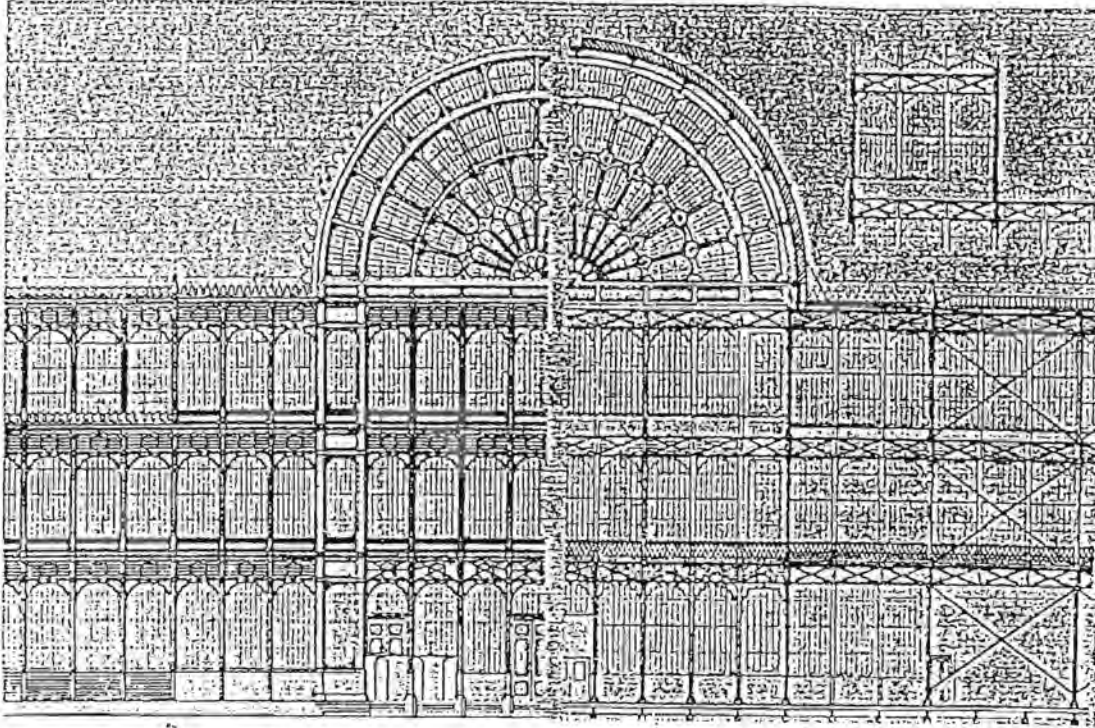
ON THE MEANS OF DEFENDING FARM HOUSES

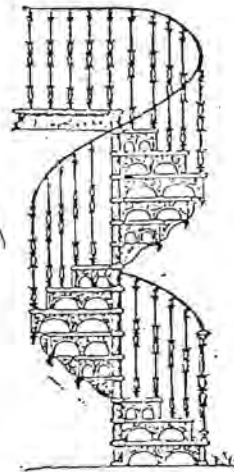
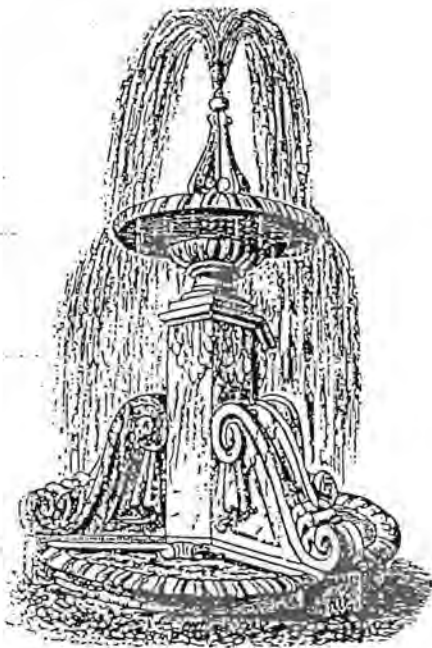
(Walton, 1965, p.66)

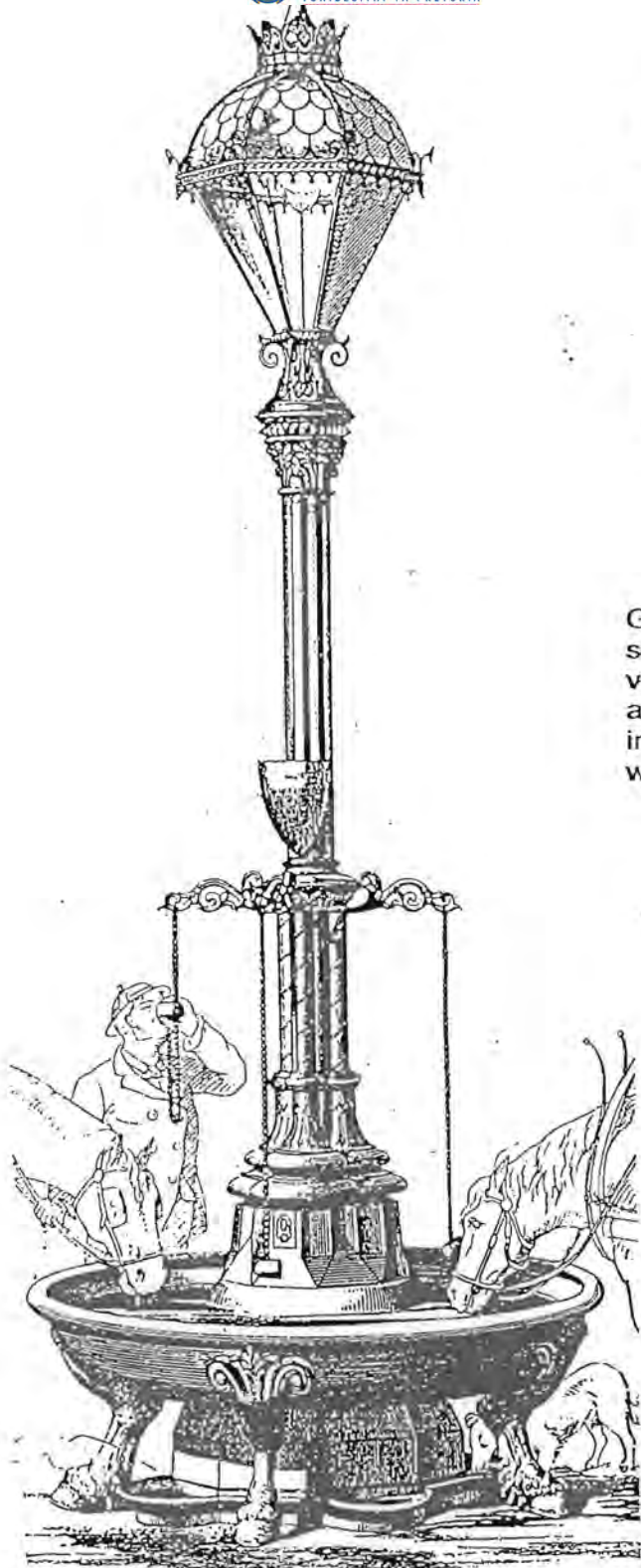
(Walton, 1965, p.64)

Crystal Palace, Hyde Park, Londen, 1851, Sir Joseph Paxton. Koningin Victoria het Paxton as 'n 'common gardener's boy' beskryf. Hy was egter die ontwerper van kweekhuise, soos die *lily-house* by Chatsworth. Toe die kompetisie vir geboue vir die *Great Exhibition* onbevredigende resultate opgelewer het, het Paxton sy ontwerp binne elf dae voorgelê. Die gebou was van glas, binne 'n gietysterraamwerk en kon in voorafvervaardigde gedeeltes aanmekaar gesit word (Picton-Seymour, 1977, p.2)

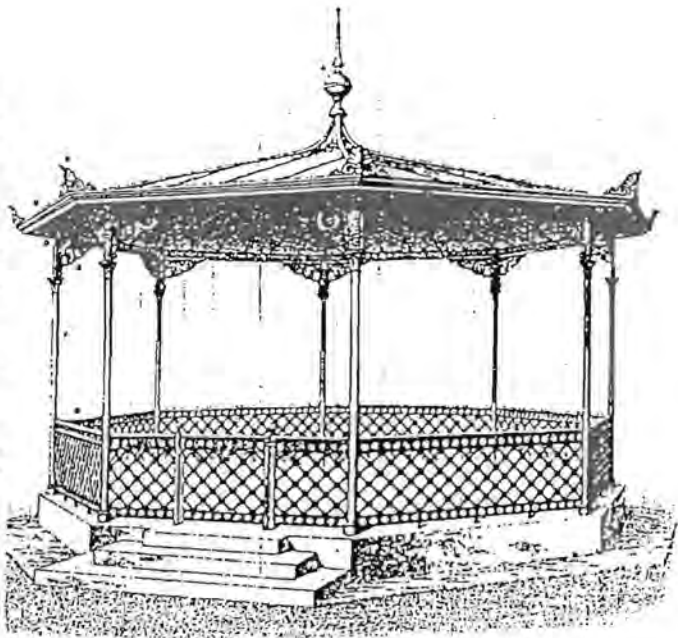
Advertensies vir die St. Pancras Iron Work Co. 'The Builder', 1881. Hierdie firma het baie ysterwerk aan Suid-Afrika verskaf. Daar is nog heelwat spiraaltrappe wat steeds hul ruimtebesparende funksie vervul, soos die een aan die agterkant van die Wetgewendegebou in Pietermaritzburg (Picton-Seymour, 1977, p.25).

Drinkfontein, MacFarlane pryskoerant
(Picton-Seymour, 1977, p.17)

Gietysterlamp, MacFarlane pryskoerant. Daar was soortgelyke toebehore bo die Kasteelstraatingange van die ou stasie in Kaapstad. Dit was 'n gewilde afgietsel en kon ook in verskeie groottes by winkelingange, soos Rivettapteek in Wynberg, gevind word (Picton-Seymour, 1977, p.16).

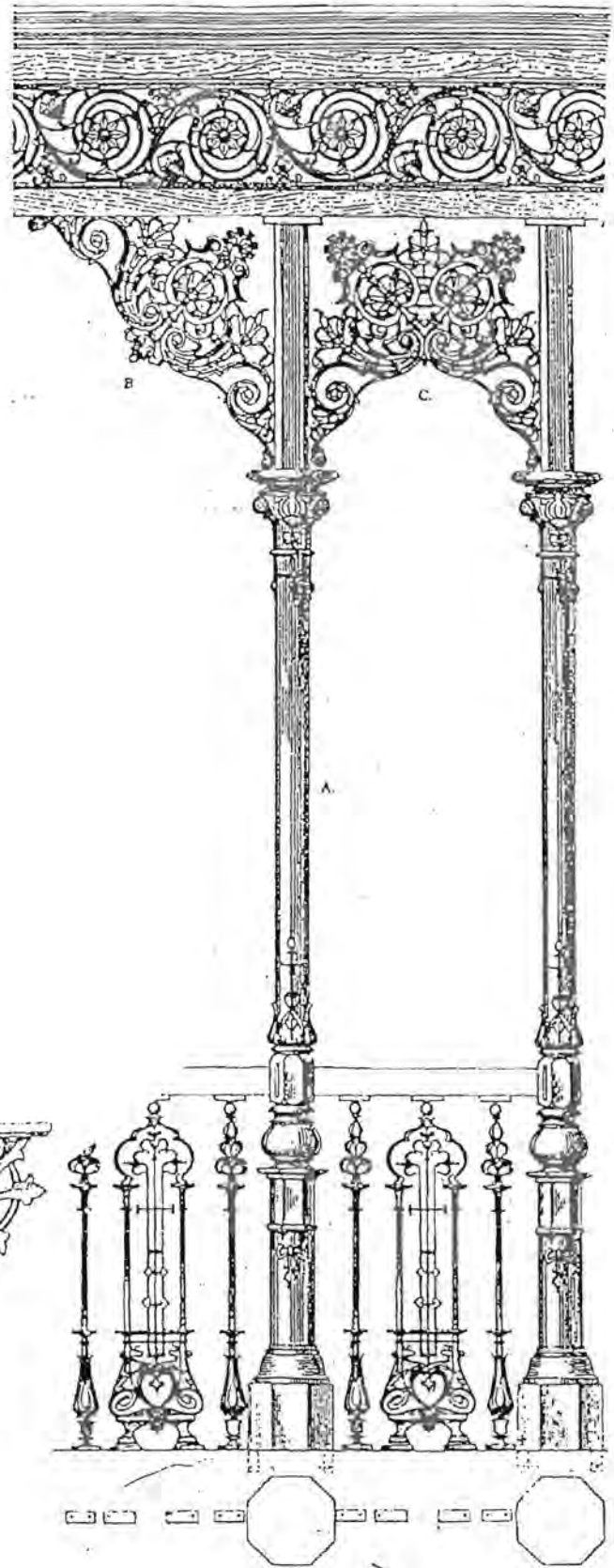
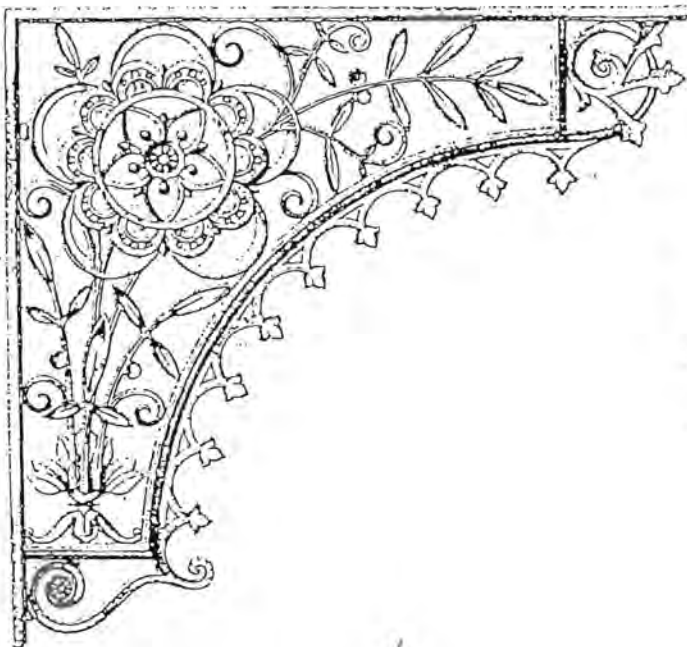
Musiekkoepeel, MacFarlane pryskoerant. Die struktuur is 'n mengsel van Griekse ontwerp en Chinoiserie, soortgelyk aan die musiekkoepeel wat vir Trades Markets & Exhibition Ltd. in Londen bestel is. Dit is aan die Kaapstad maatskappy vir oprigting tydens die handelsuitstalling van 1904-5 gegee en staan vandag in De Waalpark, Oranjezicht (Picton-Seymour, 1977, p.21)

BO:
Gietysteruithangbord vir bo 'n winkelingang,
MacFarlane pryskoerant

REGS:
Verandapale, klampe, hoekvlakke en
relings, MacFarlane pryskoerant.
Daar was 'n groot verskeidenheid ontwerpe
en elke ontwerp was in verskeie groottes
beskikbaar en kon met 'n ander geruil word.
Dit was maklik om die komponente
aanmekaar te sit en omdat die kolomme hol
was, is party as stormwaterafvoerpype
gebruik. Daar is oral in Suid-Afrika
voorbeelde van hierdie afgietsels, stoepe
en verandas.

ONDER:
Gietystersteunarm, MacFarlane pryskoerant.
(Picton-Seymour, 1977, p.19)

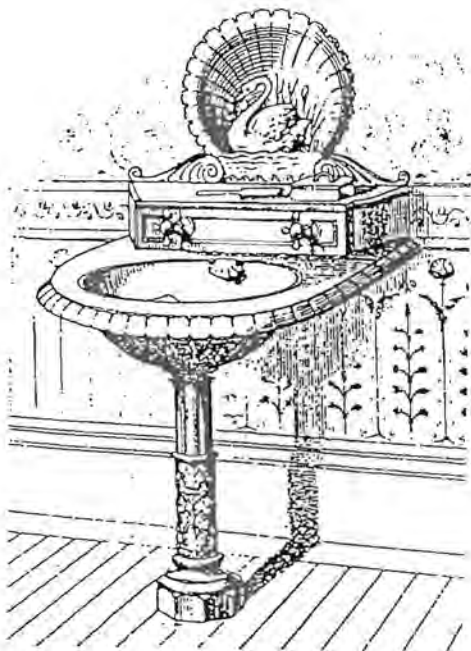

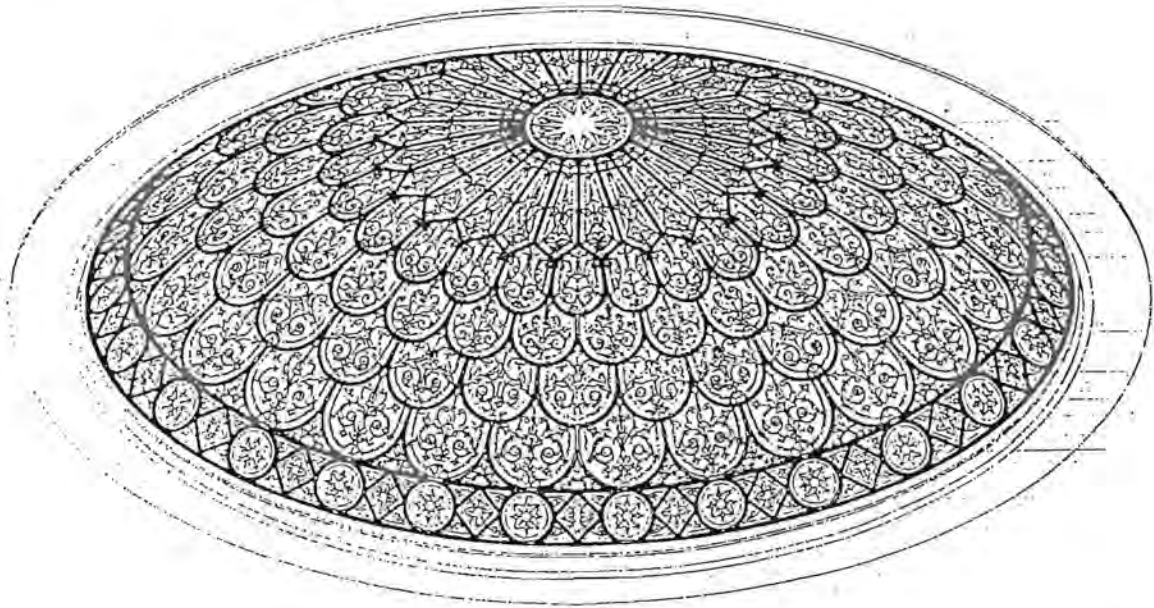
Winkelfront. Laat-Victoriaanse winkelfronte van hout en gietyster is in stede en dorpe gebruik en het gewissel van die klein winkels in agterstrate tot die handelsentra van die ouer voorstede.

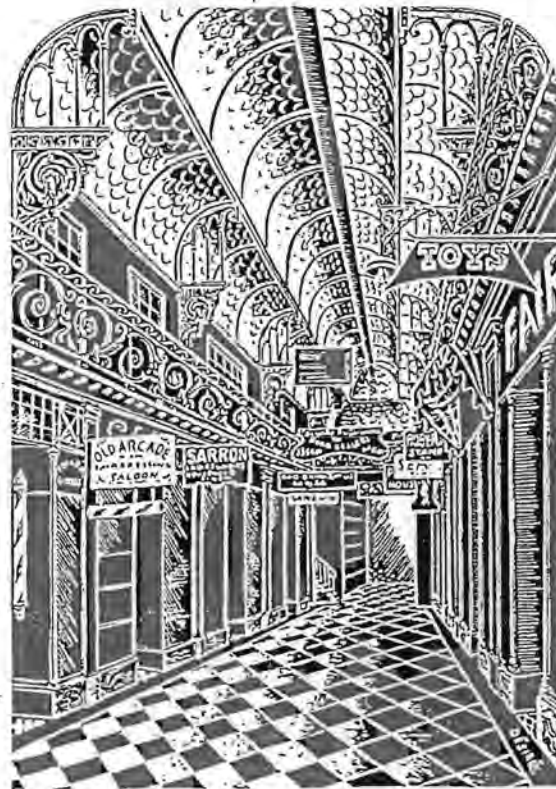
Gietysterdrinkfontein, MacFarlane pryskoerant. Onversier en funksioneel, 'n ontwerp wat vir gebruik in stalle, skole en ander instellings bedoel was.

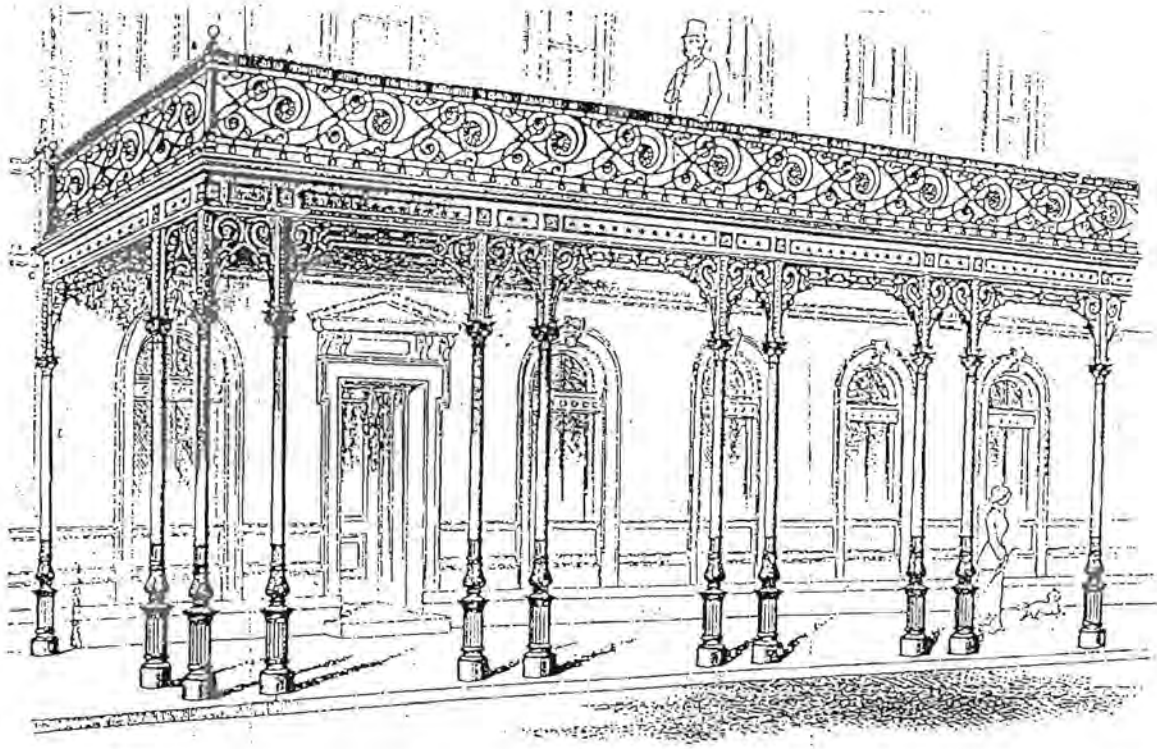
Gietysterhandewasbak, MacFarlane pryskoerant. Nie maklik om higiënies en skoon te hou nie, maar onverbeterlik as bykomstigheid vir die badkamer; met skulpagtige groefversierings en swaan, sowel as gepaardgaande dado teen die muur (Picton-Seymour, 1977, p.36)

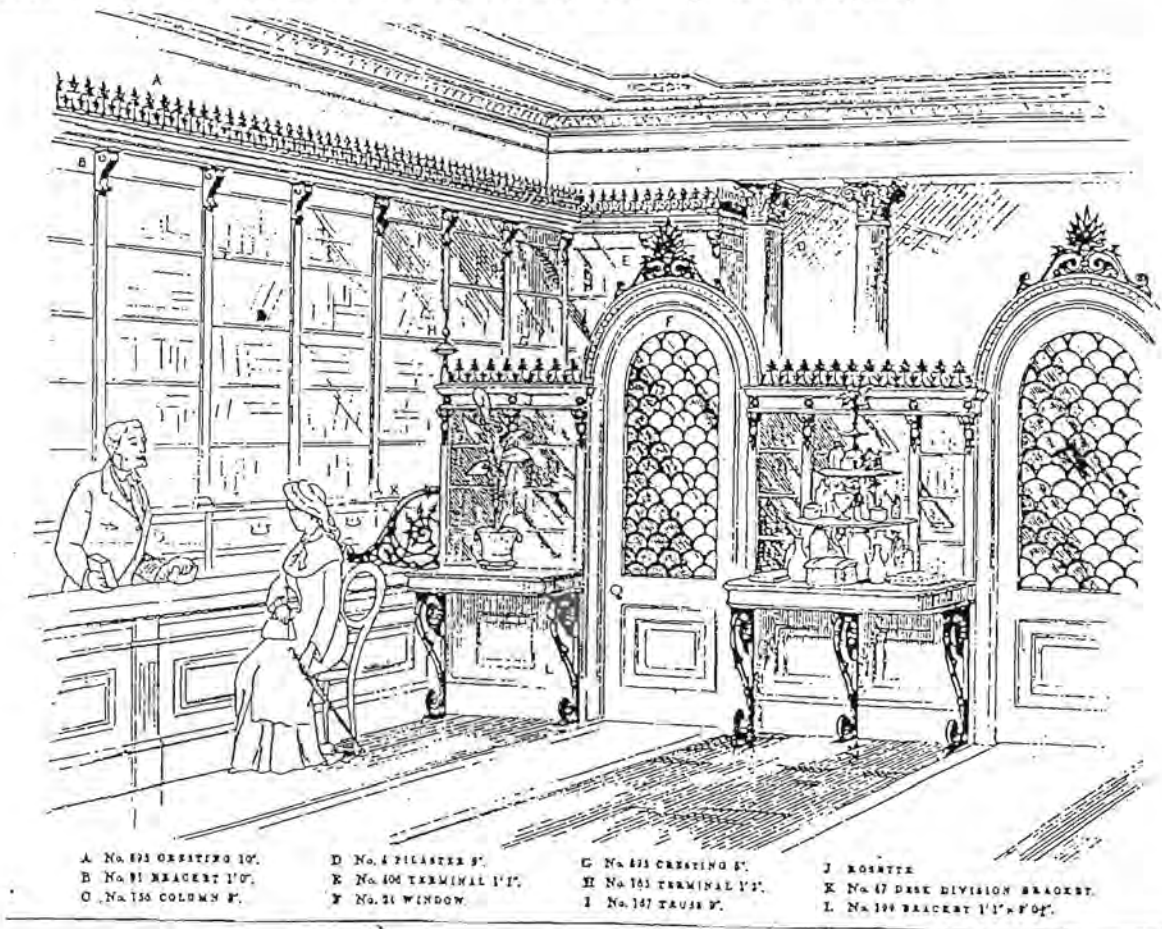
Koepelvormige dakvenster, MacFarlane pryskoerant. Die gietysterraamwerk is so ontwerp om die gebruik van plat glasruite toe te laat. Brandskilderglas is dikwels gebruik, wat ryk verligtingseffekte veroorsaak het. Dit is in banksale en bo trapskagte, soos in die Cullinangebou in Johannesburg gebruik.

Ou Arkade, hoek van Mark- en Commissionerstrate, Johannesburg, MacFarlane pryskoerant. Dit is reeds afgebreek, maar was 'n goeie voorbeeld van 'n voorafvervaardigde Victoriaanse inkope-sentrum, 'n eienskap van elke dorp of voorstad van daardie tyd. Sulke arkades het as kortpad tussen twee strate en as ideale beskutting vir voetgangers gedien. (Picton-Seymour, 1977, p.24)

Veranda, MacFarlane pryskoerant. Sulke verandas was 'n bekende gesig in Suid-Afrika, omdat dit ideaal vir die land se klimaatsomstandighede is (Picton-Seymour, 1977, p.20)

A No. 491 ORNATE 10".
B No. 41 BRACKET 1'0".
C No. 156 COLUMN 8".

D No. 4 PILLAR 8".
E No. 104 TERMINAL 1'11".
F No. 21 WINDOW.

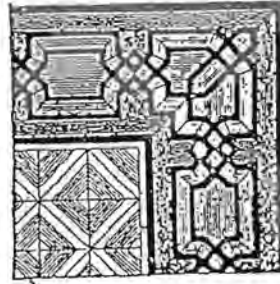
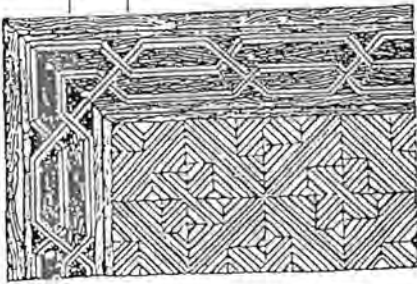
G No. 493 CRESTING 8".
H No. 165 TERMINAL 1'11".
I No. 167 TRUSS 8".

J ROSETTE
K No. 47 CASE DIVISION BRACKET.
L No. 199 BRACKET 1'1" x 8 1/2".

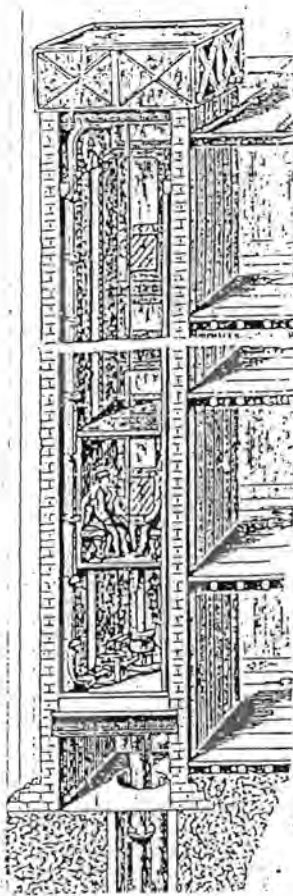
Winkelinterieur, MacFarlane pryskoerant; wys hoe getyster vir funksionele, sowel as dekoratiewe doeleindes gebruik kon word (Picton-Seymour, 1977, p.37)

Sanitêre ware, MacFarlane pryskoerant. Alhoewel net so dekoratief soos sy porselein eweknie, het hierdie toilette nie die tydtoets oorleef nie en was waarskynlik minder higiënies. Daar bestaan egter nog 'n aantal voorbeelde van gietysterbaddens met bal-en-klouvoete, sowel as hoë vlak speelbakke met kettings en handvatsels (Picton-Seymour, 1977, p.37)

Parketvloere. Blokke van verskillende soorte hout is in patrone in van die beter geboude Victoriaanse geboue gelê, waar vloere teenoor ryk meublement gestel is. Die hele vloer is soms in 'n patroon gelê, maar die patroon was meer dikwels aan die kante met 'n gewone- of visgraat-patroon in die middel (Picton-Seymour, 1977, p.38).

FOR
Warehouses,
Wharfs,
Hotels,
Clubs, Schools
Restaurants,
and
Gentlemen's
Housea.

PASSENGER
And other

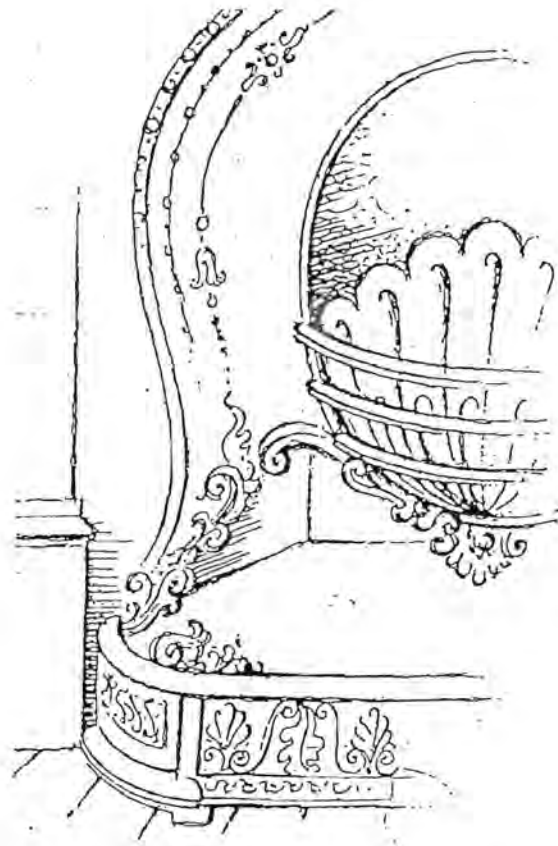
LIFTS,

To Work by
H A N D,
STEAM,
HYDRAULIC
AND
G A S.

CRANES,

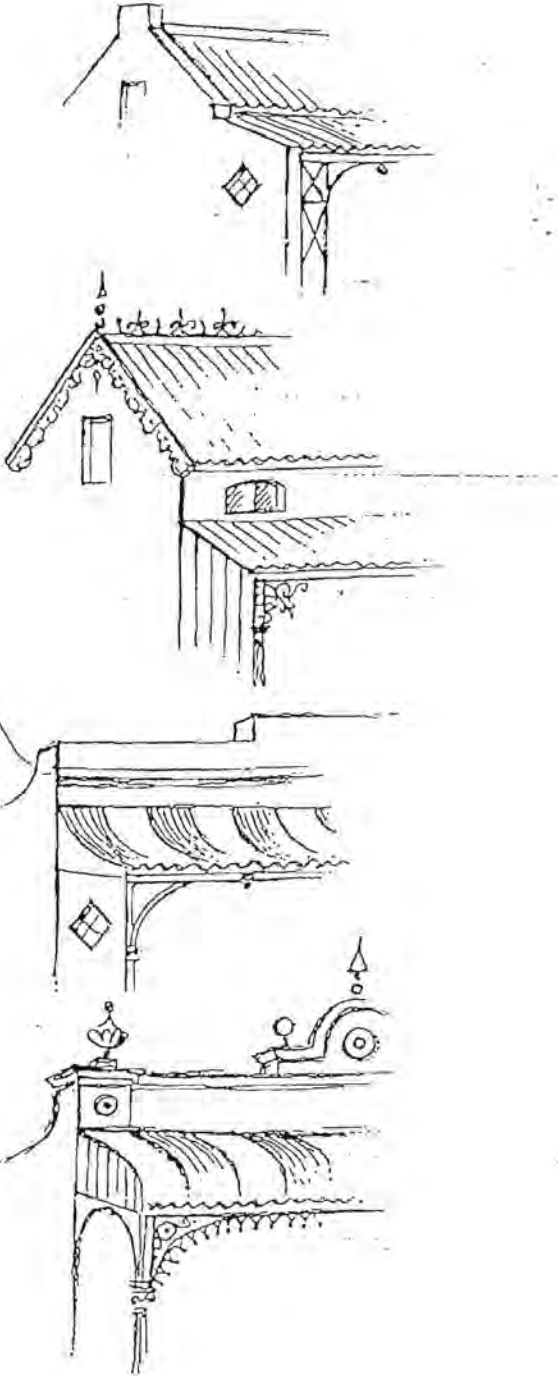
IRON DOORS,
ENGINES,
&c.

City Offices, —
99 to 101,
LEADENHALL ST.
Ascend by the
Hydraulic Lift.

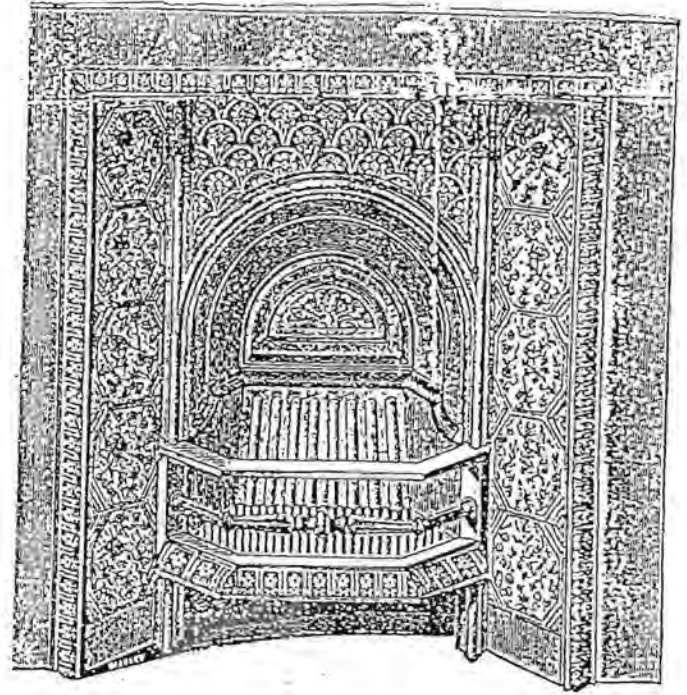

Die delikaat gegote ovaalvormige herd van Leinster Hall, Tuine, Kaapstad (Picton-Seymour, 1977, p.28).

Hysbak
(Picton-Seymour, 1977, p.39)

Endgewels van die vroeër Kaaps-Hollandse invloed met diamantvormige venster in die stoepmuur; die later tipe is met 'n windveër versier en daar is halfverdieping soldervensters bo die stoep se daklyn. Borsweringmure tipies van die vroeë Maleise kwartier het eenvoudige vormwerk en 'n houtstoep, terwyl die later weergawe met kruike en obelisk en 'n gietyster stoep versier is (Picton-Seymour, 1977, p.8).

Gietyster vuurherd. Sulke items is deur die koloniale argitek van oorsese bronne bestel. Die advertensie in 'The Builder' het in 1881 die prys van 'n vuurherd as ongeveer £3 gekwoteer en dit was ook die prys van die kombuisreëks, 'n onwegdoenbare item in enige goed toegeruste huishouding (Picton-Seymour, 1977, p.29)

